

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять з курсу
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія»

ОДЕСА
ОНУ
2024

УДК 911.3:32(072)
П504

Укладач:

Ю. В. Узун, доктор політичних наук, професор кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

С. В. Коч, доктор політичних наук, професор кафедри політології ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова;

О. І. Брусиловська, доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету
міжнародних відносин, політології та соціології
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 30 серпня 2024 року.*

П504 **Політична** географія [Електронний ресурс] : електрон. метод. рекомендації до практ. занять з курсу для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спец. 052 «Політологія» / уклад. Ю. В. Узун. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. – 85 с. – 1,1 МБ.

У методичних рекомендаціях розкривається програма практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи, а також надаються методичні вказівки для опанування матеріалів лекційного курсу з дисципліни «Політична географія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» для студентів вищих навчальних закладів.

Основна мета рекомендацій – надати методичну допомогу здобувачам вищої освіти у підготовці до практичних занять та організації самостійної та індивідуальної роботи.

УДК 911.3:32(072)

ЗМІСТ

Вступ	4
Плани практичних занять, завдання для самостійної роботи та методичні вказівки до вивчення питань теми	7
Змістовий модуль 1	
Теоретико-методологічні основи розвитку політичної географії.	
Територіально-політичні системи та утворення	7
Тема 1. Вступ. Історія розвитку дисципліни «політична географія»	7
Тема 2. Ієрархії просторових комплексів та політична карта світу.	
Типологія територіально-політичних систем	15
Тема 3. Територіально-політичні утворення. Держава	
в системі територіально-політичних утворень	23
Тема 4. Територіально-політичні утворення.	
Залежні території в системі територіально-політичних утворень	28
Тема 5. Територіально-політичні утворення. Спірні території	34
Змістовий модуль 2	
Особливості класифікації регіонів та країн світу	40
Тема 6. Класифікація країн за формою політичного правління	40
Тема 7. Класифікації країн за релігійним різноманіттям, релігійною	
орієнтацією та рівнем релігійного та ідеологічного плюралізму.	
Класифікація країн з типом політичного режиму	46
Тема 8. Демографічні процеси та демографічна політика країн світу	52
Тема 9. Антропологічна та етнолінгвістична класифікації народів світу	59
Тема 10. Соціально-економічний розвиток країн світу	64
Питання для підсумкового контролю	71
Рекомендована література	75
Додаток. Форми контролю і методи оцінювання	82

ВСТУП

Дисципліна включена до переліку вибірових освітніх компонентів (ВД) освітньо-професійної програми (ОПП) для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 – «Політологія».

Метою навчальної дисципліни є опанування здобувачами вищої освіти історії формування та розвитку політичної географії, її сучасних напрямів досліджень, а також її предметної сфери, що вивчає розвиток політичної карти світу, процеси трансформації територіально-політичних утворень та систем, в тому числі процеси регіоноутворення, картографічного відображення розділення суші та акваторій між державами, критерії класифікації територіально-політичних утворень.

Основними завданнями дисципліни є формування у здобувачів вищої освіти здатності до аналізу складних територіально-політичних систем та територіально-політичних утворень, що мають визнане відображення на політичній карті, або які претендують на таке відображення на політичній карті; формування здатності до аналізу специфіки класифікації територіально-політичних утворень на основі розуміння методологічних підходів, що складають теоретико-методологічне підґрунтя політичної географії як самостійної наукової дисципліни.

Предмет навчальної дисципліни – актуальні питання розвитку політичної карти світу та процесів трансформації територіально-політичних утворень та систем.

*У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен **знати**:* предметну область застосування знань про розвиток територіально-політичних утворень (ТПУ) та територіально-політичних систем (ТПС); особливості зв'язків політичної географії з суміжними галузями знань; категоріально-понятійний та аналітично-дослідницький апарат політичної географії; методологічні принципи та методи наукових соціально-політико-географічних досліджень; особливості політико-географічного розвитку політичних утворень різного рівня; особливості процесів регіоноутворення та критеріїв визначення ієрархії регіональних систем; історію та сучасний процес країноутворення; критерії розмежування понять «державне утворення»,

«адміністративне утворення», «політичне утворення», «державоподібне утворення», «країна»; критерії типології ТПУ; історичні типи залежності ТПУ; сучасні типи залежності ТПУ; критерії порівняльного аналізу особливостей формування і морфології державної території країн (політико-географічне положення країн; їх регіонів і центрів, класифікація країн за площею та демографічною специфікою, в т. ч. типом демографічної політики, проблеми виходу до моря і використання міжнародних транспортних шляхів); основи лімології; характер та причини територіальних спорів; сучасні територіальні суперечки та спірні території світу;

вміти: застосовувати знання теоретико-методологічних основ політико-географічного аналізу в процесі порівняння ТПС; описувати, пояснювати й оцінювати територіально-політичні процеси та явища у різних політичних системах в історичних контекстах, застосовуючи компаративний аналіз; застосовувати категоріально-понятійний та аналітично-дослідницький апарат політичної географії в контексті дослідження ТПС; розв'язувати практичні проблеми у сфері комплексного аналізу ТПС; аналізувати структурно-функціональні складові ТПС, особливості конструювання ТПС, територіального устрою сучасних держав; аналізувати дизайн складних політичних (детериторіалізованих) та територіально-політичних систем; класифікувати кордони на основі підходів лімології, застосовувати знання про правила делімітації, демаркації, редемаркації кордонів; визначати характер та причини територіальних спорів; визначити тип спірних територій світу; характеризувати соціально-демографічні процеси та демографічну політику країн світу; пояснювати расово-антропологічну, етноконфесійну та мовну класифікацію народів світу; характеризувати ТПС за типом етнолінгвістичної однорідності; застосовувати диференційні ознаки «мовних ситуацій» в регіонах та країнах світу; встановити класифікацію країн за типом: етнорелігійної однорідності, релігійної однорідності за індексом Герфіндаля – Гіршмана; форми правління; політичного режиму; соціально-економічного розвитку; здійснювати комплексний аналіз впливів географічного та інших чинників на політичний розвиток ТПУ.

Тематика лекційного курсу. Курс складається з двох змістових модулів. *Перший змістовий модуль* відведено вивченню теоретико-методологічних основ розвитку політичної географії, класифікації територіально-політичних утворень та систем, особливостей територіальних аспектів розвитку держави як територіально-політичного утворення. Цей модуль включає п'ять тем: 1. Вступ. Історія розвитку дисципліни «Політична географія»; 2. Ієрархії просторових комплексів та політична карта світу. Типологія територіально-політичних систем; 3. Територіально-політичні утворення. Держава в системі територіально-політичних утворень; 4. Територіально-політичні утворення. Залежні території в системі територіально-політичних утворень; 5. Територіально-політичні утворення. Спірні території.

Другий змістовий модуль відведено вивченню специфіки класифікації регіонів та країн світу. Модуль включає такі теми: 6. Класифікація країн за формою політичного правління; 7. Класифікації країн за релігійним різноманіттям, релігійною орієнтацією та рівнем релігійного та ідеологічного плюралізму. Класифікація країн з типом політичного режиму; 8. Демографічні процеси та демографічна політика країн світу; 9. Антропологічна та етнолінгвістична класифікації народів світу; 10. Соціально-економічний розвиток країн світу.

**ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ,
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ**

**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ
ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ. ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ
ТА УТВОРЕННЯ. ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ
ЯК ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО УТВОРЕННЯ**

Тема 1. Вступ. Історія розвитку дисципліни «Політична географія»

Практичне заняття

1. Історія географічних досліджень.
2. Великі географічні відкриття та їх політико-географічні наслідки.
3. Етапи та джерела формування політичної географії.
4. Розвиток предмету політичної географії. Сучасні напрями досліджень в політичній географії (лімологія, міграціологія, урбаністика, електоральна географія, демографія та демополітика, геоекономіка, політичне регіонознавство).
5. Розвиток політичної географії в Україні.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття та рекомендовану літературу;
- поясніть поняття «географічний детермінізм» та його значення в розвитку політичної географії;
- проаналізуйте розвиток досліджень, які сформували предмет лімології. Поясніть зв'язок політичної географії та геополітики;
- поясніть поняття «скалоцентризм» та особливості розвитку політичної географії в післявоєнний час ХХ ст.;
- поясніть поняття «просторова революція» 60-х рр. ХХ ст.;
- акцентуйте увагу на дослідженнях, які сформували предмет... (на вибір: демографії, лімології, міграціології, урбаністики, електоральної географії).

- проаналізуйте теорії геоморфології міста, джерела та предмет електоральної географії;
- вкажіть праці, які вплинули на розвиток політичної географії та її напрямів.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусійних питань

- А. Р. Ж. Тюрго та Ф. Ратцеля: історичні основи формування «політичної географії». (Див.: Badiie M., Miahmadi F., Mirheidar D., Zaki P. *Mystery of Foundation of Political Geography: Ratzel or Turgot? Geography*. 2014. Vol. 12, No. 40. P. 47–71.).
- Теорії географічного детермінізму та соціального дарвінізму.
- Політико-географічні дослідження в США: основні етапи.
- Етапи розвитку політичної географії. Зміни методологічних підходів в дослідженнях.
- Джеффри Мартін та Джеймс Престон «Усі можливі світи»: авторське бачення історії розвитку політико-географічних досліджень.
- Вплив «просторової революції» 60-х років XX ст. на зміни в політико-географічних дослідженнях.
- Українські географи та їх вплив на розвиток політичної географії.

Методичні рекомендації

Вивчення політичної географії тісно пов'язане з історією географічних досліджень, оскільки зміни у політичних кордонах, державному устрої та впливах відображають процеси географічного освоєння та розвиток географічної науки в цілому. Вивчення розвитку політичної географії та історії географічних досліджень має починатися з визначення внеску дослідників стародавніх часів, таких як Ератосфен Кіренський, Гекатей Мілетський, Геродот, Клавдій Птолемей та інших, напрацювання яких стали основою географічних знань. Наприклад, Ератосфен (276–194 до н. е.) створив одну з перших відомих карт світу та виміряв об'єм Землі. Значимим буде аналіз розвитку історичної географії та картографії, аналіз вивчення картографічних проекцій, карт-образів, картоїдів. Важливим буде також аналіз політичних мап стародавнього світу, які відображали світоустрій, космографію, політичне

бачення «центричності» в окремих регіонах, в тому числі картографічне дослідження розвитку імперій як складних центр-периферійних систем. Корисним стане знайомство з доробком картографів, таких як Герард Меркатор (1512–1594) – фламандський картограф, який розробив проекцію, що з того часу носить його ім'я (меркаторівська проекція), що дозволила морякам користуватися прямолінійними курсами на картах; Абрахам Ортеліус (1527–1598) – фламандський картограф, який вважається «батьком атласу». Його «Театр світу» (1570 р.) був першим сучасним атласом; Генріх Беран (1907–1996) – німецький картограф, відомий своєю роботою над фізичними картами; Девід Вудворд (1942–2004) – відомий редакційною роботою над «The History of Cartography» – багатотомним виданням, що досліджує історію картографування; Марі Х'юлін (1918–2011) – відома за своїми дослідженнями з історії картографування, зокрема, дослідженням карт Середньовіччя.

Слід звернути увагу на часи зростання інтересу до дослідження та картографування після Великих географічних відкриттів, коли Христовфор Колумб, Фернан Магеллан, Васко да Гама, Америго Веспуччі та інші дослідники змінили карту світу своїми відкриттями, що обумовило нові хвилі геополітичного перерозподілу територіальних володінь, призвело до зміни політичних кордонів та впливів. Автори, які писали історію цих відкриттів, зосереджували увагу на політичних наслідках цих відкриттів для різних країн та народів. Таким чином, політична географія та історія географічних досліджень є взаємопов'язаними і доповнюють одне одного.

Політична географія набула нового змісту напередодні, під час та після обох світових воєн. Політико-територіальна організація суспільства в просторі, територіальна диференціація політичних явищ та «структурація» соціальних систем постали предметом комплексних наукових досліджень з кінця XIX ст. Фактично розвиток територіально-політичних теорій пов'язують з датою публікації праці Фрідріха Ратцеля «Політична географія» (1897), в якій було представлено концепцію *детермінуючого впливу географічного простору* (в його фізичних об'єктивних характеристиках та в його соціально-культурних

суб'єктивних осмисленнях – сприйнятті) на процес політичної консолідації, розвитку *територіально-політичної системи*.

Зрозуміло, що виникнення нової дисципліни – «політичної географії», а також близької до неї дисципліни – «Геополітика» – не було спонтанним результатом впливу «біогеографічної концепції» Ф. Ратцеля і мало тривалий період «визрівання» предмета дослідження, накопичення свідчень про політичну організацію держав та особливості їх взаємовідносин. Так, сучасні дослідники і досі задаються питанням щодо фундатора дисципліни «Політична географія». В 2014 р. Дорех Мірхейдар, Марджан Баді, Ясар Закі, Фатемах Міахмаді опублікували спільну працю, де вказували, що вперше поняття «політична географія» було впроваджено в роботах економіста, філософа Анн Робера Жака Тюрго ще в 1751 р., якій використовував це поняття, демонструючи зв'язок територіальної та політичної організації. Не применшуючи значення ані А. Р. Ж. Тюрго, ані Ф. Ратцеля, слід визнати історичний період оформлення ідеї систематизації політико-територіальних даних, про що зазначено, наприклад, у Річарда Гартшорна, який виокремлював 1750–1850 рр. як «класичний період» розвитку соціальної географії.

Етапом в дослідженнях територіально-політичних систем, який розділив класичний та сучасний періоди, автори праці «Усі можливі світи» Джеффри Мартін та Джеймс Престон визначають 1859 р. Специалізація, яка прийшла на заміну універсальним знанням з середини ХІХ ст., передбачала виокремлення спеціальних методів аналізу та дисциплін (історії, географії, політології, геополітики) та оформлення авторських концепцій, як результату упереджень (*preconceptions*) та сприйняття (*perception*). Адже образи і система тлумачень, прийняті одним поколінням вчених, не задовольняють наступні, відбувається пошук способів пояснень, відповідних часу, що і складає зміст історії об'єкта дослідження. Дату визначеної межі розвитку наукових знань автори пояснюють настанням подій: це рік смерті Александра фон Гумбольдта – останньої людини, яка претендувала на формування універсальної концепції щодо взаємозв'язку природи та соціуму; це також рік смерті Карла Ріттера, який застосував ідеї географічного детермінізму

для пояснення соціальних процесів та запропонував досліджувати *політико-правову* (де-юре) *диференціацію простору*, створюючи *хорологічну концепцію*; це також рік народження Альфреда Геттнера – розробника *хорологічної* концепції щодо аналізу унікальних поєднань об'єктів на певній території, які призводять до появи «географічних країн» (*хоросів*, просторів); також 1859 р. – це рік публікації роботи Чарльза Дарвіна «Походження видів». До цих пояснень слід додати, що 1858 р. – рік народження філософа Георга Зіммеля, який, досліджуючи форми соціального життя в роботі «Соціологія простору», вказав, що «просторові кордони є просторовим виразом процесів психологічного обмеження», які слід розглядати як реальні бар'єри між людьми.

Друга половина XIX ст. позначилася прагматизацією наукових підходів. Потреби втілення імперських політичних амбіцій правлячих кіл Німеччини обумовили відкриття в Берлінському університеті в 1874 р. першої в історії університетів світу кафедри географії. Роботи Ф. Ратцеля стали концептуальною відповіддю на «політичне замовлення» та результатом соціально-політичного дискурсу, в якому загартовувалося авторське сприйняття «нової картини світу». Серед концептів Ратцеля: культурні зв'язки як базис для великих імперій (*Großlebensformen*), протяжність, клімат, рельєф, гідрографія (*Raum*); позиція, розташування (*Lage*) як атрибут великих просторів; «сенси простору» (*Raumsinn*), де ключовим став концепт «життєвого простору» (*Lebensraum*) держави як «біологічного організму, укоріненого в ґрунті», який завдяки творенню *географічної концепції* – образу розвитку свого простору – стверджується як політичний актор, що має «волю до життя», до просторового росту – експансії з характерним розгортанням месіанізму, прозелітизму, асиміляційної політики і самовідтворення на приєднаній периферії, яка характеризувалася природною відсутністю власного політичного образу волі та дії. Трансформація поняття «простору» (*Raum*) в «життєвий простір» (*Lebensraum*) визначалася як процес творення «місця Сили» – простору, здатного акумулювати ресурси та спрямовувати їх з метою розвитку. Творення Великої Німеччини як «центрального місця Всесвіту» («пупа Землі», *ombilicum mundi*) як вті-

лення ідеї Серединної Європи (Mitteleuropa) задовго до Ратцеля розробляли ідеологи німецького націоналізму – Ернст Моріц Арндт, прусський економіст Фрідріх Ліст, філософ та журналіст – Костянтин Франц, міністр торгівлі Австрії – барон Карл Людвіг фон Брук, теолог та лінгвіст – Пауль де Лагард, монархіст, засновник ліво-ліберальної альтернативи СДПН – «Союзу вільнодумних» – Фрідріх Науман. Методологія дослідження трансформації простору в «життєвий простір» держави як зростаючого організму будувалася на *позитивістському* підході О. Конта, тому *редукціонізм, органіцизм, примордіалізм* сприймалися доречними. Очолюваний К. Гаусгофером німецький журнал «Zeitschrift für Geopolitik» розглядав геополітику як науку «про відношення землі та політичних процесів», «географічний розум держави» та мистецтво керівництва практичною політикою. Тому його розробки мали відчутний вплив на формування гітлерівських доктрин «життєвого простору». Напрацювання К. Гаусгофера та послідовників його «школи» поступалися в сенсі системності дослідження геополітичного простору та предмету геополітики геополітичним схемам англійського вченого Г. Дж. Макіндера. Його геополітична схема, окреслена у праці «Географічна вісь історії», зводиться до формули: «Хто владарює над Східною Європою, той владарює над центральною землею. Хто владарює над центральною землею, той владарює над світовим островом. Хто владарює над світовим островом, той владарює над світом».

На межі XIX–XX ст. в якості об'єктів наукового аналізу переважали територіально-політичні системи мезо- та макровнів. На основі ідей географічного детермінізму здійснювалася диференціація структур: центри, периферії, прикордонні аномалії, регіональні осередки; імперії та рейхи; централізовані, надцентралізовані, децентралізовані; етнічні, субетнічні, суперетнічні; компактні розширені і дисперсні розширені; округлі, замкнені, ізольовані, мотузкові, з «охвістями». Важливим елементом теорій стало обґрунтування дієздатності великих просторів, що обумовлюють алгоритми розгортання політичних процесів на різних рівнях на основі панідей, образів панрегіонів та уніполей в контексті макрорегіонального конструювання сфер політичного впливу.

Після Другої світової війни та Нюрнберзького процесу ідеї примордіалізму, органіцизму, а також нацизму, як і концепції геополітики, були засуджені. Об'єктом аналізу стали деколонізація та формування біполярного світового порядку, стратегічної рівноваги на умовах ядерного паритету, порівняльного регіоналізму. Сформувалися підходи, де ключовими стали поняття «регіон», «розміщення», «простір» (К. Зауер, Р. Гартшорн), «місцезастосування», «образ життя» (П. Відаль де ля Блаш), «місцезросток» (П. Савицький). Методом аналізу в регіональній географії став переважно скалоцентризм (акцент на вимірюванні показників розвитку).

Лише в 70-ті роки, після «просторової революції» 1968 р., відбулося «повернення політичних контекстів в дослідженнях географії». Поняття «просторова революція» 1968 року відноситься до періоду інтелектуальних змін, коли вчені почали акцентувати увагу на просторових аспектах соціальних та політичних процесів. Цей термін часто асоціюється з працями Іва Лакоста, французького географа та геополітика, який здійснив важливий вклад у розвиток критичної геополітики. Лакост висловлював думку, що «географія – це зброя політики». Він акцентував увагу на важливості просторового аналізу для розуміння політичних відносин та конфліктів. Критична геополітика намагалася деконструювати традиційні геополітичні дискурси, щоб виявити приховані владні структури та ідеологічні передумови. Лакост розширив геополітичний аналіз до повсякденного життя, стверджуючи, що геополітика має вплив не тільки на великі міжнародні події, але і на звичайне життя людей. Під впливом просторової революції критична геополітика також поглибила розуміння соціальної географії, яка вивчає просторові аспекти соціальних відносин та нерівності. Лакост підкреслював необхідність просторової критики та рефлексії в геополітичних дослідженнях, вказуючи на важливість географічного осмислення політичних подій та процесів. Через ці та інші ідеї Ів Лакост та критична школа геополітики внесли вклад у розуміння просторових аспектів політики та міжнародних відносин.

Потреба в нових теоретичних узагальненнях та гіпотезах, прагнення систематизації емпіричної бази в дослідженні організації територіальних систем мезо- та мікрорівня, знайшла реалізацію в розвитку *урбаністики, в аналізі центр-периферійних відносин*.

Ключовим об'єктом аналізу в працях таких дослідників як Е. Кейсі, Р. Сек, Е. Соїя (Соджа), І. Туан, А. Пред, Д. Мессі, Дж. Егнью, Д. Лівінгстон, Е. Амін, Т. Кресвелл, К. Рецікас, С. Грін, П. Харві та Г. Нокс, Е. Релф, Н. Тріфт стає «місце» та співвідношення понять «місце / простір / територіальність». Зокрема, Роберт Сек запропонував теорію *«територіальності»*, британо-американський дослідник Дж. Егнью, посилаючись на доробок Едварда Кейсі та І-Фу Туана, розробив теорію *«місця»* та його *«розмірності»*; теорію *«сіноїкізму»* як безперервно політизованого процесу запропонував Е. Соїя (Соджа). Е. Шилз, Дж. Фрідман, Е. Геллнер, Е. Гобсбаум, Б. Сміт запровадили дослідження *процесів децентралізації, регіоналізації, фрагментації національних утворень, а також проблем внутрішніх центр-периферійних відносин в територіально-політичних системах*.

Загалом, методологічний розвиток аналізу територіально-політичних систем (ТПС) та геополітичних систем демонструє трансформацію домінуючого об'єкта досліджень від: 1) «великих» ієрархічних «життєвих просторів» націй – держав, що розвивалися за модерною традицією і визначалися об'єктом геополітичного аналізу; до 2) «мезорівня» ТПС (держави, їх союзи), визначення якого демонструвало прагнення «об'єктивності» за допомогою метричних методів аналізу (скалоцентризму); і до 3) «мультимодальних просторових одиниць», що діють за постмодерною логікою політичних акторів і досліджуються з 60-х рр. ХХ ст. на основі структуралізму, конструктивізму. Геополітичний простір постав соціально-конструйованою реальністю. Локальний рівень ТПС став об'єктом спеціальних досліджень внаслідок зламу «методологічного націоналізму». Ключовим поняттям визнано «місце» не як «локус», а як «топос», не як «розміщення», а як безперервний, політизований процес місцевого розвитку. Концепції «нового регіоналізму» прийшли на зміну концепціям «старого регіоналізму». Відносини по-

нять «територія», «простір», «місце» були визнані взаємо детермінованими. Національна держава втратила статус домінуючого об'єкта територіально-політичного аналізу. Функціональні характеристики територіально-політичних систем: мережевість, деієрархічність, гетеротопічність, мультимодальність, здатність до адаптації та ремодуляції – обумовили переосмислення концепції абсолютного суверенітету як делегованого, розділеного, умовного та запровадження концепції «кінця території» через детериторіалізацію політичних процесів.

Просторова революція в Європі, розпочата в ХХ ст. як процес інституціоналізації європейської єдності на тлі трансформації політичних зв'язків в постколоніальних системах, наприкінці ХХ ст. набула імпульсів у результаті руйнації бінарної конструкції світового політичного порядку та ліквідації межі поширення простору ЄС. Територіально-політична система ЄС стала моделлю реалізації стратегії просторового розвитку в умовах детериторіалізації політичного процесу, де концепт «територіальних володінь» було трансформовано на «просторовий розвиток», а регіон став модульною одиницею деієрархізації та децентралізації територіально-політичних систем.

Рекомендована література: [1; 2; 4; 9; 10; 15; 56; 68; 69].

Тема 2. Ієрархії просторових комплексів та політична карта світу. Типологія територіально-політичних систем

Практичне заняття

1. Основи територіальної організації суспільства (таксономія та систематика).
2. Поняття територіально-політичної системи як сукупності територіально-політичних систем.
3. Типологія територіально-політичних систем (ТПС) в теорії регіоназнавства. Ранги ТПС. Поняття про «фактичні» та «юридичні» ТПС.
4. Поняття «місцезросток» політичної системи. Ієрархія просторових комплексів.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття та рекомендовану літературу;
- визначте поняття: макрорегіон, регіон, субрегіон, адміністративний та проблемний регіон;
- наведіть приклади транснаціональних, транскордонних, функціональних регіонів, єврорегіонів та єврорайонів, етнополітичних ареалів;
- визначте субрегіональні комплексні, одногалузеві та багатогалузеві угруповання країн на основі політико-правового критерію.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Історичні етапи розвитку регіонознавства.
- «Старий» та «новий» регіоналізм: особливості тлумачення.
- «Фактичні» територіально-політичні системи: можливості класифікації.
- Систематизація і класифікація в географії
- Правила географічних класифікацій (Д. Л. Арманд).

Методичні рекомендації

Кожна наука в той чи інший спосіб упорядковує множину об'єктів і явищ, що нею досліджуються. Головний об'єкт географічних досліджень – просторово-часові природно-суспільні системи (геосистеми) різного ієрархічного рівня, які характеризуються великою різноманітністю і володіють нескінченною кількістю властивостей, тому систематизація є найбільш поширеним способом їх упорядкування. Її здійснюють з використанням методів і прийомів групування досліджуваних об'єктів чи поділом (подрібненням) вихідної множини об'єктів за тими чи іншими ознаками.

Під *систематизацією* у географії розуміють низку прийомів, пов'язаних з розподілом явищ згідно з метою дослідження та обраними критеріями на такі сукупності, які володіли б певною спільністю і, у той же час, відрізнялися одна від одної стійкими ознаками. Систематизація передбачає поділ всієї сукупності об'єктів, пов'язаних подібністю за будь-якою ознакою, на групи, ранжовані та супідрядні так,

що нижчий ранг відноситься до вищого як частина до цілого. Будь-яка систематизація має суворе цільове призначення. Згідно з ним вона може бути загальною багатоцільовою («природною») і спеціальною («штучною»), призначеною для досягнення певної мети. *До форм систематизації* відносять широко використовувані у географії *таксономію, типологію, класифікацію і районування*.

Таксономія – це особливий вид систематизації, який полягає у розподілі території на зіставні, ієрархічно супідрядні територіальні одиниці (таксони), які пов'язані тією чи іншою спільністю властивостей, ознак і завдяки цьому відносяться до певної таксономічної категорії. Тобто, *це «вертикальний» поділ об'єктів, їх підпорядкування або ієрархія*. Таксономія створює можливість багатоступеневих класифікацій. Прикладом класифікації географічних об'єктів по вертикалі, наприклад, є систематика форм територіальної організації промисловості: промисловий пункт; промисловий центр; промисловий вузол; промисловий куш; промисловий район; промислова агломерація. Визначаємо наявні таксони у формах розміщення промисловості і даємо їм відповідні назви. Відтак, класифікація по вертикалі названа *понятійною таксономією*.

Типізація – це групування складних об'єктів у сукупності (типи) в основному за якісними ознаками. Розрізняють два підходи до типологічного вивчення географічних об'єктів. При першому воно здійснюється шляхом узагальнення характерних властивостей і ознак об'єктів, предметів і явищ даної множини. Інший підхід заснований на детальному вивченні одного або декількох об'єктів, які потім за виділеними істотними властивостями обираються у якості еталону чи еталонів, які є зразком, а решта об'єктів вивчаються в порівнянні з ними. Часто поряд з поняттям «типізація» (і замість нього) використовують ще й термін «типологія». У широкому розумінні поняття «типологія» та «типізація» використовують як синоніми, однак у більш строгому, *типологія* – це вчення (чи наука) про типи й процедури їх виділення, а *типізація* – сама процедура виділення типів. Оскільки географічні об'єкти характеризуються як мінливістю, так і стійкістю процесів, що відбуваються в них, визначеними взаємоположеннями і взаємозв'язками типізація передбачає врахування не усіх можливих об'єктів на

даному ступені класифікації, а лише тих, які фактично є в досліджуваній групі або районі. Головна методологічна проблема типізації – відбір критеріїв, які не можуть бути випадковими, численними і пов’язаними між собою.

Групуванням називається деяке об’єднання предметів, об’єктів або явищ, тією чи іншою мірою подібних або як-небудь залежних один від одного. Термін «класифікація» означає і саму процедуру систематизації (метод), і результати такої процедури (певне впорядкування, розподіл, певне групування і т. д.). Такий же подвійний зміст має і поняття «типізація». Е. Б. Алаєв (1983) пропонував відрізняти класифікацію від типізації так: *класифікація* – це систематика об’єктів за кількісними ознаками, *типізація* – за якісними. Такий підхід виглядає занадто спрощеним, оскільки за ним групування об’єктів на «високі-низькі», «великі-малі», «близькі-далекі» і т. п. є типізацією. Латинське слово *classis* має буквальний переклад «розряд». Відтак, класифікувати – означає «робити розряди». Натомість грецький термін *typos* означає взірець, модель, узагальнений образ для певної групи об’єктів.

Класифікація – це групування досліджуваних об’єктів переважно за кількісними ознаками. При цьому відбувається поділ елементів на групи, однорідні в певному відношенні. До класифікації відносять кількісні градації, які відображають стадії розвитку явищ або ієрархічні рівні територіальних систем. Класифікувати можна науки, геосфери, компоненти, типи ландшафту, клімату, рельєфу і т. ін., але не можна зіставляти в одній класифікації, скажімо, клімат з рельєфом, оскільки вони не мають істотної загальної властивості. Інакше кажучи, *класифікація* є «горизонтальним» поділом об’єктів, рівних за рангом. Наприклад, схема економічного районування території розробляється згідно з гіпотезою, що територія неоднорідна за видами господарської діяльності і її потрібно ділити на певні просторові утворення – економічні райони.

Географічні класифікації можуть ґрунтуватися на самих різних принципах: морфологічних, генетичних, тимчасових, просторових, кількісних і т. ін. Вони дозволяють простежувати в досліджуваних явищах певний порядок, насичувати конкретним змістом родові поняття різного

об'єму, такі як ландшафт, рельєф, гора, водойма, повітряна маса, населений пункт і т. д., полегшують порівняльне вивчення споріднених об'єктів, підсумовують знання про схожість і відмінності, у т. ч. про генетичну спорідненість географічних явищ і процесів. Класифікації є основою і першим етапом будь-якого галузевого чи комплексного, типологічного районування. Нарешті, класифікації дозволяють вивчати порівняно нечисленні типи замість величезної кількості індивідуальних об'єктів. При розробці класифікації слід дотримуватися деяких логічних правил поділу обсягу понять, знання яких допоможе уникнути помилкових побудов. Д. Л. Арманд сформулював прийняті у логіці правила поділу понять щодо географічних класифікацій.

Систематика – це методологія вивчення та упорядкування об'єктів на основі їхньої приналежності до певних систем. Розглядаючи територіальну організацію суспільства через призму таксономії та систематики, можна виділити наступні категорії:

- Мікротериторії: це можуть бути окремі будинки, квартали або мікрорайони міста.
- Міські та сільські населені пункти: вони об'єднують декілька мікро-територій.
- Муніципалітети та райони: це адміністративні підрозділи, що включають в себе декілька міст та/або сіл.
- Регіони або області: більші адміністративні підрозділи, що можуть мати свою власну владу в межах держави.
- Держави: суверенні політичні об'єднання, які мають визначені кордони та централізовану владу.
- Супранациональні утворення: об'єднання декількох держав за певними критеріями (наприклад, Європейський Союз).

Різні ТПС можна класифікувати на основі декількох критеріїв, таких як ступінь автономії, форма управління, адміністративний поділ тощо. Ранги ТПС можуть включати: 1 ранг («території місцезрозвитку», «первинне поселення»); 2 ранг (місто, міська агломерація); 3 ранг (субнаціональний поділ: регіон, як суб'єкт адміністративного ділення, як господарський ареал, як соціокультурна компактно розселена спільнота, яка претендує на визнання своєї «цілісності», а відтак «статусу»);

4 ранг (національні територіально-політичні утворення); 5 ранг (супранациональні утворення, подібні до ЄС); 6 ранг (глобальні утворення).

«Фактичні» ТПС відображають реальний стан речей на території (наприклад, діюча влада), тоді як «юридичні» ТПС базуються на законодавчих або міжнародно-правових документах. Прикладами *«фактичних» ТПС* є: курдські регіони Сирії (їх статус не є визначеним у сирійському законодавстві, але курди фактично контролюють ці території); Тайвань (незважаючи на те, що багато країн формально не визнали його суверенітету, Тайвань фактично демонструє свою «незалежність» як державне утворення); Західна Сахара (територія де факто знаходиться під контролем Марокко, але також існує рух за незалежність, представлений Полісаріо); Косово (незалежність Косова визнана не всіма країнами, але воно фактично діє як суверенна держава). Прикладами *«юридичних» ТПС* є: Сирія (межі якої визначені міжнародними угодами, хоча країна зазнає внутрішніх конфліктів); Арктика (ця територія ділиться між декількома державами на основі міжнародних угод, хоча є деякі спори щодо її меж); Боснія і Герцеговина (держава має складну юридичну структуру, визначену Дейтонською угодою).

Розуміння таксономії та систематики дозволяє ефективно аналізувати та упорядковувати територіальну структуру, а також передбачати можливі зміни в майбутньому. Вивчення теми передбачає роботу з картою і систематизацію (таксономію, типізацію, класифікацію) регіонів. Важливим буде визначення критеріїв виокремлення регіонів (цивілізаційні авторські підходи; номенклатурне ділення в ООН за географічним критерієм; міжнародні угоди про утворення регіональних комплексів, організацій). Важливим є узгодження визначення рангів таксономічної ієрархії: 1) *макрорегіон* – це географічна зона, яка охоплює кілька країн або велику частину континенту і має певні спільні характеристики чи інтереси, такі як економічні, культурні або природно-ресурсні.; 2) *регіон*: географічно визначена територія зі спільними характеристиками. Ці характеристики можуть бути природними, соціальними, культурними або економічними; 3) *субрегіон*: це частина більшого регіону, яка також має певні характеристики, які відрізняють її від інших частин регіону; 4) *адміністративний регіон*: це територія, яка

має певну адміністративну структуру в рамках держави, наприклад, область, край або штат; 5) *проблемний регіон*: це територія, яка стикається з певними соціально-економічними чи екологічними проблемами.

Важливою є класифікація регіонів на: 1) *транснаціональні регіони* (наприклад, Скандинавія (Норвегія, Швеція, Данія)); 2) *транскордонні регіони* (регіон на кордоні між Німеччиною і Польщею, що утворює євро-регіон «Ніса»); 3) *функціональні регіони* («силіконова долина» в Каліфорнії, США як технологічний регіон); 4) *євро-регіони* («Карпатський євро-регіон», що охоплює частини Польщі, Угорщини, Словаччини та України; «Тракія», що з'єднує певні регіони Туреччини, Греції та Болгарії); 5) *етнополітичні ареали*: Курдистан (територія, де проживає більшість курдів), розташована в частині Туреччини, Іраку, Ірану та Сирії.

Важливим є вивчення *субрегіональних угруповань країн*: 1) *Комплексні* – це угруповання країн, що базуються на декількох аспектах (економічних, політичних, культурних тощо). Приклад: країни Південно-Східної Азії; 2) *Одногалузеві* – це угруповання країн, зосереджені на одному аспекті або секторі. Приклад: ОПЕК (Організація країн-експортерів нафти); 3) *Багатогалузеві* – це угруповання країн, що співпрацюють в декількох галузях. Приклад: Європейський Союз. Беручи до уваги політико-правовий критерій, можна говорити про субрегіональне угруповання, як, наприклад, країни Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди, Люксембург), які мають історико-культурні, економічні зв'язки і співпрацюють на правовому рівні в ряді питань.

Для кращого розуміння динаміки регіональних процесів та змін в структурі міжнародних відносин протягом другої половини ХХ-го століття важливим є *розрізнення «старого» та «нового» регіоналізму*, як концепцій, що стосуються еволюції теорій та практик регіональної інтеграції та співпраці в міжнародних стосунках.

«Старим регіоналізмом» вважаються концепції, які існували в період (1950–1970 рр.), коли регіоналізм мав закритий, інтраверсійний характер, зумовлений холодною війною і біполярною структурою світової системи, або зумовлений закритими формами економічної інтеграції. Особливістю такою візії регіонального поділу був державоцентричний підхід («методологічний націоналізм»). Прикладами «старого

регіоналізму» є Європейська Економічна Співдружність (ЄЕС), Латиноамериканська вільна торгова асоціація (ЛІВТА).

«Новим регіоналізмом» вважаються концепції, які виникли в період після 1980 р. (Бйорна Хеттне (Björn Hettne «Development Theory and the Three Worlds»; Штефана Ширма (S. A Schirm «Globalization and the New Regionalism: Global Markets, Domestic Politics, and Regional Cooperation»); Фредріка Сьодербаума (Fredrik Söderbaum «The Political Economy of Regionalism»), коли регіон було визнано «мультимодальною одиницею» деконструкції бінарного світопорядку, і коли регіон став модульною одиницею *глокалізації* (термін Роланда Робертсона).

Новий регіоналізм орієнтований на конструювання глобального порядку на основі «місця», в його основі – критика «методологічного націоналізму» і визнання мережевою логіки перебудови, де акторами політичного конструювання є не тільки держави, але і позадержавні актори (такі як ТНК, громадське суспільство тощо). Такий підхід вважається більш гнучким до інтеграції, вважається таким, що розвиває «низхідну логіку розвитку» і спрямований на рішення конкретних місцевих чи регіональних проблем. Прикладом такого виступають: АСЕАН (Асоціація країн південно-східної Азії) – хоча і була заснована в 1967 р., ця організація пережила значне відновлення в 1990-х рр. і стала ключовим актором у регіоні, особливо в контексті АСЕАН+3 та інших форматів співпраці; Меркосур (Спільний ринок південної частини континенту) – регіональний блок у Південній Америці, який включає Аргентину, Бразилію, Парагвай, Уругвай та Венесуелу; в якості прикладів наводять також сучасні єврорайони, агломераційні та міжміські утворення. Прикладом останніх є Рандстад (Нідерланди) – агломерація, що включає міста Амстердам, Роттердам, Гаагу та Утрехт; Бельгійський метрополітен, який включає Брюссель, Антверпен, Льєж та інші міста; Сицилійський метрополітен (Італія), що об'єднує Палермо, Катанію, Мессіну та інші міста Сицилії.

Рекомендована література: [1; 2; 4; 5; 6; 9; 10; 15; 16; 35; 36; 37; 56; 64; 69; 73].

Тема 3. Територіально-політичні утворення. Залежні території в системі територіально-політичних утворень

Практичне заняття

1. Поняття «територіально-політичне утворення» (ТПУ). Типологія ТПУ.
2. Держава в системі ТПУ. Історичні дані щодо розвитку кількості державних утворень на політичній карті світу.
3. Суверенітет та визнання. Концепції зовнішньополітичного визнання. Механізми визнання держави.
4. Поняття: склад державної території, акваторії, сухопутної території.
5. Відмінності морфології та геопросторового положення державної території (анклав, ексclave, напіванклав, коридор).
6. Види територіального устрою держав. Геопросторова будова та геопросторовий каркас.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте лекційні матеріали та рекомендовану літературу;
- простежте історію розвитку практик міжнародного визнання держави як ТПУ; проаналізуйте значення доктрин Хенаро Естради та Карлоса Тобаро;
- знайдіть приклади держав з анклавами, ексclавами, коридорами на політичній карті;
- проаналізуйте історію встановлення кордонів, сучасну класифікацію кордонів;
- визначте авторські підходи щодо типології кордонів;
- вкажіть порядок встановлення та зміни кордонів;
- поясніть розрізнення понять «прикордонний режим» та «режим кордону»;
- визначте особливості морфології державної території; суть понять «виключної морської економічної зони», «території з міжнародним режимом», «території зі змішаним режимом»;
- здійсніть *картографічне зображення* зовнішніх національних та внутрішніх адміністративних кордонів України. (у пояснювальній

записці вкажіть договірно-правовий стан процесу делімітації та демаркації лінії кордону до 2022 р., хронологію розвитку адміністративного поділу);

- здійсніть *картографічне зображення* на політичній мапі типів країн за формою державного устрою;
- підготуйте *дві адміністративно-територіальні карти* країн, що мають складний унітарний чи федеративний устрій та їх порівняльний аналіз у пояснювальній записці.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусій

- Конвенції Монтевідео про права та обов'язки держав (1933 р.): критерії визнання територіально-політичних утворень державами. Особливості «декларативної» та «конститутивної» теорій державності.
- Історія картографії територій України в історії, формування сучасної території України, її адміністративно-територіального поділу.
- Міжнародно-правовий режим Арктики і Антарктики;
- Особливості правового режиму виключної економічної зони згідно з Конвенцією ООН з морського права 1982 р. (права та обов'язки прибережної держави і інших держав стосовно цієї частини морського простору);

Методичні рекомендації

Вивчення теми слід почати з визначення поняття «територіально-політичне утворення» (ТПУ), яке використовується в політології та географії для позначення основних видів політичної організації території. Наприклад, на 2002 р. у світі існувало майже 250 політико-територіальних утворень, з яких лише 194 вважалися державами. ТПУ має визначені межі, владні структури та здатність до самостійного управління у межах своєї компетенції. Типологія ТПУ може бути досить різноманітною і включати такі рівні: *суверенні держави*, що володіють вищим ступенем незалежності та міжнародним визнанням; *залежні території*, що не мають повної політичної незалежності, наприклад, колонії або протекторати; *автономні регіони*, що входять до складу су-

веренних держав, але мають певні ступені самоврядування; *окремі адміністративні одиниці* в межах держав, такі як області, краї, штати тощо; *спірні території*.

Типологія ТПУ може змінюватися залежно від критеріїв на основі яких вона формується, наприклад, за ступенем автономії, за формою політичного режиму, за правовим статусом тощо.

Держава є ключовим елементом в системі ТПУ; є основним суб'єктом міжнародних відносин, має визначені кордони, стабільне населення, владну структуру та реалізований як внутрішній, так і зовнішній суверенітет. Історично кількість держав на політичній карті світу змінювалася з різних причин: війни, деколонізація, розпад імперій, злиття та розпад держав. В 1815 р. після закінчення Наполеонівських воєн Європа була перекроєна з метою відновлення балансу сил між великими імперіями. Існувало від 35 до 40 держав в Європі, враховуючи різні князівства, герцогства та інші утворення, які існували у складі більших імперій. Після Першої світової війни у 1918 р. були створені нові держави на територіях колишніх імперій (Австро-Угорської, Османської, Російської імперій та Німецької) і кількість суверенних держав оцінюється на той час в 70-80. Після Другої світової війни в 1945 р. через процес деколонізації відбулося збільшення кількості незалежних держав: до 1960 р. їх кількість зросла до понад 100. Сьогодні у світі налічується 195 суверенних держав. Це число включає 193 держави-члени ООН, а також дві – спостерігачі з міжнародним визнанням – Святий Престол (Ватикан) і Держава Палестина.

Практики міжнародного визнання базуються на критеріях, визначених Конвенцією Монтевідео – Конвенції про права та обов'язки держав (Convention on the Rights and Duties of States, 1933 р.). Цими критеріями є: постійне населення; визначена територія, уряд, здатність вступати у міжнародні відносини з іншими державами). В основі конвенції – декларативна теорія державності, за якою політичне існування держави не залежить від визнання іншими державами. Водночас важливою частиною Конвенції (ст. 11) є заборона використовувати військові сили для здобуття суверенітету, що відображає і сучасна доктрина

Стімпсона. Для більш детального ознайомлення з практиками міжнародного визнання рекомендовано проаналізувати змістовні особливості доктрин Хенаро Естради, Карлоса Тобаро, Стімпсона, а також заяви Комітету Роберта Бадінгера (Арбітражна Комісія Конференції з Югославії), а також особливості «декларативної» та «конститутивної» теорій державності. Важливим буде аналіз співвідношення міжнародного права, зокрема «права нації на захист національного суверенітету та непорушності кордону» та «права народу на самовизначення».

Практика визнання нових держав не є однозначною. Наприклад, питання стосовно того, чи можна вважати Палестину державою, є предметом політичного конфлікту. Щоб зрозуміти статус Палестини, слід розглянути декілька ключових моментів: 1) *Визнання на міжнародному рівні*. Багато країн визнали Палестинську державу як суверенну націю (понад 130 з 193 членів ООН, але проти надання Палестині статусу держави-спостерігача при ООН проголосували Ізраїль, США, Канада, Чехія, Мікронезія, Палау, Панама, Маршаллові острови і Науру); 2) *Статус в ООН*. У 2012 році Генеральна Асамблея ООН надала Палестині статус держави-спостерігача, що не є членом ООН. І це було кроком на шляху міжнародного визнання Палестини як держави; 3) *Критерії державності*. Згідно з конвенційним визначенням, щоб вважатися державою, об'єкт повинен відповідати чотирьом критеріям: визначеність території, постійне населення, наявність уряду і здатності вступати в міжнародні відносини. Щодо Палестини є дискусії про кожен з цих критеріїв, особливо з огляду на ізраїльську політику та внутрішні протиріччя між палестинськими фракціями; 4) *Дійсний контроль*. Фактичний контроль над територією є важливим чинником. У Палестини є два основних адміністративних регіони: Західний берег річки Йордан під контролем Палестинської національної адміністрації і Сектор Газа під контролем ХАМАС. Обидва регіони мають різний ступінь автономії від Ізраїлю. Враховуючи вищезгадані фактори, можна зрозуміти, чому питання державності Палестини є складним.

Вивчення теми передбачає дослідження механізмів визнання держави, аналіз міжнародних ситуацій навколо процесів, пов'язаних з са-

мовизначенням народів, які ведуть боротьбу за визнання та відображення на політичній карті світу та процесів, пов'язаних з боротьбою держав-націй за збереження своєї територіальної цілісності. Це передбачає аналіз понять «цесесія», «цесія», «фактична окупація», «анексія», «інкорпорація», «аккредція», «набувальна давність», а також аналіз критеріїв розрізнення «сепаратизму», «іредентизму», «автономізму». Важливою складовою вивчення теми є аналіз процесів делімітації та демаркації кордонів, режимів кордонів, класифікації кордонів (за функцією, за історію проведення, за особливостями проведення тощо), а також знайомство з основами лімології.

Складовими вивчення теми є поняття *«склад державної території»* (надра, акваторія, сухопутна територія, національний повітряний простір), *«відмінності морфології та геопросторового положення державної території»* (території компактні, мотузкові, з «охвістями», з анклавом, ексклавами, напіванклавами, коридорами тощо). Важливим для вивчення теми є порівняльний аналіз адміністративно-територіального устрою держав (унітарні прості, унітарні складні, федеральні симетричні, федеральні несиметричні, квазіфедеральні, «регіоналістські» (фуероістичні), децентралізовані, асоційовані тощо).

Значимим у вивченні теми стане дослідження поняття «геопросторова будова» та «геопросторовий каркас» території держави як сукупності всіх географічних та інфраструктурних елементів, які визначають її фізичний, економічний, соціальний та стратегічний розвиток, здатність до забезпечення стійкості протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам та реалізації національних інтересів. Основні аспекти геопросторової будови і геопросторового каркасу включають: 1) природно-географічне положення: кліматичні умови, рельєф, геологічну будову, гідрографічну мережу, рослинність, ґрунти та інші природні характеристики; 2) політико-географічне положення: кордони, сусідні держави, міжнародні коридори, стратегічні точки (протоки, проливи) та регіональні конфлікти чи альянси; 3) адміністративно-територіальний поділ: структура поділу держави на регіони, області, райони та інші адміністративні одиниці; 4) інфраструктура: транспортні мережі

(дороги, залізниці, морські та повітряні шляхи), комунікаційні системи, енергетичні мережі, об'єкти соціальної інфраструктури (школи, лікарні); 5) економічний ландшафт: розташування промислових центрів, аграрних територій, торговельних вузлів та інших ключових економічних об'єктів; 6) соціально-демографічний розподіл: розселення населення, міські агломерації, етнічний та культурний склад; 7) екологічний баланс: заповідні зони, національні парки, регіони з особливим режимом використання природних ресурсів; 8) оборонна структура: розміщення військових баз, систем протиповітряної та протиракетної оборони, стратегічних об'єктів. Ці елементи разом створюють мережу, яка підтримує життєдіяльність держави та її розвиток. Вони пов'язані між собою та з зовнішнім середовищем, формуючи комплексний геопросторовий організм, який є предметом постійної уваги з боку уряду і планування на макро- та мікрорівнях.

Рекомендована література: [1; 2; 4; 5; 6; 9; 10; 15; 16; 17; 18; 27; 29; 30; 32; 35; 37; 38; 39; 40; 41; 43; 47; 53; 54; 56; 60; 65; 70; 71; 72; 73].

Тема 4. Територіально-політичні утворення. Залежні території в системі територіально-політичних утворень

Практичне заняття

1. Типи територіально-політичної залежності в історії. Поняття: «центр-периферійні» відносини, «залежні території».
2. Історичні етапи зміни статусів залежних територій.
3. Сучасні типи залежних територій.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття та рекомендовану літературу;
- проаналізуйте різницю понять: «резервація», «територіальне гетто», «расизм», «шовінізм», «геноцид»;
- проаналізуйте історичні етапи зміни статусів залежних територій;

- проаналізуйте поняття «квазідержавні», «неконтрольовані», «залежні» територіально-політичні утворення;
- поясніть причини зміни концепту «територіальних володінь» на концепт «просторового розвитку» в обґрунтуванні європейськими метрополіями позаконтинентальної присутності в регіонах світу;
- проаналізуйте поняття: «геополітична опорна точка», «військово-морські бази», «території під контролем», «неконтрольована територія», «нейтральна економічна зона» в процесах визначення залежності ТПУ;
- зробіть *картографічне зображення* сучасних залежних територій. Підготуйте додаток з переліком статусів залежності територій.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусій

- Поняття «колонії» та типологія колоній.
- Склад, залежні території та особливості управління ними в імперії (на вибір здобувача).
- Процеси деколонізації та державоутворення.
- Статус «території під мандатом» та «території під опікою». Історичні особливості набуття таких статусів.
- Протекторат та кондомініум: історія та сучасність.
- Сучасна політична карта та типологія статусів європейських позаматерикових територій.
- Французькі нематерикові території: «заморські департаменти», «заморські спільноти», «країни», «території». Особливості відносин цих територій Франції з ЄС.
- Нідерландські нематерикові території: «муніципалітети», «заморські країни». Особливості відносин цих територій Франції з ЄС.
- Нематерикові території «Великої Британії»: «бейлевіки», «країни співдружності королівства», «країни співдружності націй». Особливості відносин цих територій Великої Британії з ЄС до 2020 року.
- Позаєвропейський простір ЄС: особливості статусів 32-х територій держав ЄС.
- «Інкорпоровані/неінкорпоровані» та «організовані/неорганізовані» території США. Поняття «асоційованої державності».

- Невизнані квазідержавні та частково визнані державоподібні ТПУ. Сучасні процеси країноутворення.

Методичні рекомендації

Дослідження питань територіально-політичної залежності в історії вимагає глибокого розуміння не тільки історичних подій, але й теорій міжнародних відносин, політичної географії та соціології. Для вивчення теми рекомендовано виходити з можливостей використання наступних підходів і методів дослідження:

1. Типи територіально-політичної залежності в історії:

Теоретичне обґрунтування: Почніть з визначення ключових понять, таких як «територіальна залежність», «центр-периферійні відносини» та «залежні території».

Історичний контекст: Вивчіть різні історичні форми залежності: колонії, протекторати, мандатні території тощо.

Кейс-стаді: Виберіть конкретні приклади з різних історичних періодів та аналізуйте їх на основі визначених теоретичних рамок.

Міждисциплінарний підхід: Використовуйте дані з соціології, економіки та політології для всебічного розуміння відносин між метрополією та залежними територіями.

2. Історичні етапи зміни статусів залежних територій:

Хронологічний аналіз: Визначте ключові історичні моменти, коли залежні території змінювали свій статус (наприклад, розпад колоніальних імперій, деколонізація після Другої світової війни).

Політичні теорії: Використовуйте теорії імперіалізму, націоналізму, постколоніалізму для аналізу цих змін.

Порівняльний аналіз: Порівняйте зміни статусів у різних регіонах світу та в різні історичні періоди.

3. Сучасні типи залежних територій:

Сучасний міжнародний правопорядок: Дослідить, як міжнародне право регулює статус залежних територій (наприклад, Спеціальні комітети ООН, Міжнародний суд).

Сучасні приклади: Вивчіть статус та умови сучасних залежних територій, таких як Гренландія (Данія), Пуерто-Рико (США), Фолклендські острови (Велика Британія).

Глобалізація та залежність: Аналізуйте, як глобалізація впливає на політичний статус та економічну залежність територій.

Методи дослідження: Використовуйте якісні та кількісні методи дослідження, включаючи історичний аналіз, статистичний аналіз та порівняльні дослідження.

Усі ці кроки вимагають широкого використання первинних та вторинних джерел, включаючи історичні документи, офіційні міжнародні документи, наукову літературу та сучасні аналітичні звіти. Важливо забезпечити критичний підхід до вивчення різних точок зору та інтерпретацій історичних подій і політичних процесів.

При підготовці до практичного заняття слід звернути увагу, що колонія як первинний в історії тип територіальної залежності – це територія, повністю підпорядкована і контрольована іноземною державою. Типологія колоній включає 1) *поселенські колонії*, де основну частину населення становили мігранти з метрополії (наприклад, Массачусетс, Вірджинія та інші території на сході США або Онтаріо та Нова Шотландія в Канаді, де оселилися в основному британські та французькі колоністи); 2) *експлуатаційні колонії* (Бельгійське Конго, яке використовували для видобутку каучуку; Карибські острови використовувались для вирощування цукрової тростини та інших тропічних культур в умовах плантаційного господарювання, заснованого на рабській праці), орієнтовані на використання місцевих ресурсів; та *колонії торгівлі*, які контролювали торгові шляхи (наприклад, Індія під час Британської імперії використовувалася не лише як джерело сільськогосподарської продукції, але як ринок для британських товарів).

Слід звернути увагу, що склад, статус залежних територій та особливості управління в імперії були різноманітними в різні часи існування імперій і відрізнялися від території до території. *Наприклад*, залежні території Британської імперії були різноманітними за своєю правовою та адміністративною структурою, включаючи колонії, домініони та протекторати, кожен з яких мав свій унікальний статус і ступінь самоврядування. Співдружність британських націй виникла як результат еволюції відносин між Великобританією та її колишніми колоні-

ями і домініонами. Вона була заснована у 1926 р. на Імперській конференції, де домініони були визнані за «автономні спільноти в рамках Британської імперії, рівні в статусі, не залежні один від одного так само, як і від Великобританії». Вестмінстерський статут підтвердив ці принципи і фактично став законодавчим втіленням рішень Імперської конференції. Вестмінстерський статут 1931 р. означав визнання незалежності домініонів, що були частинами імперії. Цей акт був прийнятий британським парламентом і забезпечив конституційну незалежність самоврядним домініонам Австралії, Канади, Ірландської Вільної Держави, Нової Зеландії, Південної Африки та Ньюфаундленду. Статут встановлював, що жоден британський закон не має сили в домініонах без їхньої згоди. В результаті домініони отримали можливість самостійно приймати закони і були визнані як незалежні держави з їх власними парламентами, які мали право приймати рішення без втручання з боку Великобританії.

Сучасне розрізнення понять «Співдружність націй» (Commonwealth of Nations) та «Співдружність країн» (Commonwealth of Realms) полягає в їх відносинах з британською монархією: усі країни Співдружності країн (їх 16) є частиною Співдружності націй, але не всі члени Співдружності націй (їх 54) визнають британського монарха як свого главу держави. Commonwealth of Realms (Співдружність країн) стосується тих членів Співдружності націй, які визнають британського монарха своїм главою держави. Це означає, що, хоча ці країни є політично незалежними, вони об'єднані спільним конституційним зв'язком зі спадкоємним монархічним устроєм. Члени Співдружності країн включають такі держави як Великобританія, Канада, Австралія, Нова Зеландія та деякі карибські нації.

Вивчаючи процеси деколонізації та державоутворення, слід виходити з того, що деколонізація як процес, через який колонії набувають незалежності, відбувався в основному в середині ХХ-го століття, і його можна розділити на кілька основних етапів: 1. *Передумови деколонізації (І світова війна (1914–1918) – зміцнення національної свідомості в колоніях, формування ідей самовизначення; Міжвоєнний період (1918–1939) – розвиток антиколоніальних рухів, вплив комуністичної*

ідеології та формування нових політичних партій у колоніях); 2. *Друга світова війна (1939–1945): економічне ослаблення метрополій*: воєнні витрати ослабили Європейські держави, зменшуючи їх здатність утримувати колонії; *політичні зміни*: створення ООН і принципи самовизначення, які вона підтримувала, посилили деколонізаційні рухи; 3. *Ранній період деколонізації (1945–1955)*. Незалежність Індії (1947), Пакистану (1947), Шрі-Ланки (1948) та інших азійських держав стала символом деколонізації. Вихід на незалежність держав Близького Сходу; 4. *Пік деколонізації (1955–1975)*: масова деколонізація африканських колоній, починаючи з незалежності Гани у 1957 році; Бандунгська конференція (1955): солідарність між азійськими та африканськими державами проти колоніалізму; Алжирська війна за незалежність (1954–1962); 5. *Завершення деколонізації*: незалежність колоній Португалії в Африці після Карнатської революції 1974 року; Зімбабве (Родезія) – остання з великих колоній, що отримала незалежність у 1980 році; 6. *Післядеколонізаційний період*: проблеми постколоніального розвитку; закінчення апартеїду та становлення демократичної Республіки Південна Африка у 1994 році; Східний Тимор, як одна з останніх колоній, яка отримала незалежність у 2002 р. від Індонезії.

Вивчення теми передбачає визначення особливостей набуття статусу: «*території під мандатом*» (таких, що після Першої світової війни були передані під управління Ліги Націй) та «*території під опікою*» (таких, що після Другої світової війни були передані під управління ООН); *протекторатів* – країн або територій, які хоч і зберігають власний уряд, проте перебувають під контролем іншої держави, яка відповідає за її зовнішню політику; *кондомініумів* – територій, якими спільно управляють дві або більше держав.

Європейські країни мають різноманітні позаматерикові території, включаючи заморські департаменти, автономні спільноти тощо, кожна з яких має свій унікальний статус і ступінь автономії.

Французькі, Нідерландські та Британські нематерикові території: ці території варіюються від повноцінних частин країни до автономних областей з різним ступенем самоврядування. Відносини з ЄС залежать

від конкретного статусу: деякі території є частиною ЄС, інші мають спеціальні угоди.

«Інкорпоровані/неінкорпоровані» та «організовані/неорганізовані» території США: інкорпоровані території США є повноцінною частиною країни, але не мають статусу штату. Неінкорпоровані території не є повноцінною частиною США і часто мають обмежене самоврядування. Асоційована державність відноситься до країн, які мають вільні асоціації з США, такі як Палау, Маршаллові Острови та Федеративні Штати Мікронезії.

Невизнані квазідержавні та частково визнані державоподібні ТПУ – це території, які самопроголосили свою незалежність, але не отримали широке міжнародне визнання. Прикладами можуть слугувати Тайвань, який має обмежене визнання, та Придністров'я, яке не визнане більшістю країн.

ЄС включає ряд територій за межами Європи, які мають різні статуси відносно ЄС, включаючи заморські країни та території (ЗКТ), які мають особливі відносини з ЄС.

Рекомендована література: [1; 2; 4; 5; 6; 9; 15; 29; 32; 56; 67; 69; 74].

Тема 5. Територіально-політичні утворення. Спірні території

Практичне заняття

1. Поняття «територіально-політичного спору». Класифікації територіально-політичних спорів.
2. Механізми вирішення міжнародних територіальних спорів.
3. Типи територіальних конфліктів. Сучасні територіальні конфлікти.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте лекційні матеріали та рекомендовану літературу;
- підготуйтеся до практичного заняття, відповідаючи на питання:

- Які історичні події спричинили територіальні спори між країнами А і В (можна вибрати конкретні країни, наприклад, Індію та Пакистан у контексті Кашміру)?
- Як міжнародне право визначає спірні території, і які механізми воно пропонує для вирішення таких спорів?
- Яким чином спірна територія Х (наприклад, Тайвань) впливає на регіональну політичну та економічну стабільність в Азії?
- Які ролі відіграли Організація Об'єднаних Націй та інші міжнародні інституції у вирішенні спору (наприклад, за Західну Сахару)?
- Які існують успішні приклади мирного вирішення територіальних спорів, і які уроки можуть бути винесені з цих випадків для інших спірних регіонів?
- підготуйте *картографічне зображення* сучасних спірних територій світу. До карти додається додаток з переліком спірних територій, визначенням хронології та причин територіальних суперечок, типу спору.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Етнолінгвістичне, етнокультурне, етнорелігійне забарвлення територіальних конфліктів (наведіть приклади, проаналізуйте історію розвитку та результати міжнародно-політичних або внутрішньо-політичних територіальних конфліктів);
- Сучасний територіальний конфлікт (один за вибором студента).
- Ресурсні спори між державами та міжнародно-правові механізми їх вирішення (за вибором студента);
- Міжнародний досвід у запобіганні та вирішенні проблем, пов'язаних з військовими режимами.

Методичні рекомендації

Вивчення теми має розпочатися з ознайомлення з базовими концепціями та теоретичними підходами до вивчення територіально-політичних спорів та конфліктів, в тому числі визначення значення ключових термінів: «територіальний спір», «територіальний конфлікт», «невизначений статус», «спірна територія». Корисним для детального вивчення цієї теми було б знайомство з працями Джона Миршаймера

(John Mearsheimer), Кеннета Уолца (Kenneth Waltz), Роберта Кіогейна (Robert Keohane) і Джозефа Ная (Joseph Nye), Джеймса Фірона (James Fearon) і Девіда Лейтона (David Laitin) щодо розуміння причин та механізмів виникнення територіальних спорів, а також працями Томаса Шеллінга (Thomas Schelling) – нобелівського лауреата з економіки, який розробив моделі переговорів і конфліктів та Ендрю Гаррелла (Andrew Hurrell), який визначав роль міжнародної системи та великих держав у вирішенні територіальних спорів.

Підготовка до практичного заняття передбачає визначення поняття «територіально-політичного спору», класифікації територіально-політичних спорів (за тривалістю; інтенсивністю; учасниками; предметом спору; станом міжнародно-правового розгляду), а також аналіз міжнародно-правових документів, які регулюють територіальні спори.

Здобувачам вищої освіти варто розглянути: *Статут Організації Об'єднаних Націй* (1945) як основний документ ООН, який визначає принципи міжнародного права стосовно суверенності держав та вирішення міждержавних спорів; *Хартію ООН про міжнародний економічний порядок*, яка включає принципи, які мають на меті запобігти територіальним спорам, особливо в контексті ресурсних конфліктів; *Віденську конвенцію про право міжнародних договорів* (1969) – документ, що встановлює універсальні правила для створення, інтерпретації та застосування міжнародних договорів, які можуть виникати у зв'язку з територіальними спорами; *Конвенцію ООН з морського права* (1982), яка встановлює правовий режим морів і океанів, включаючи морські кордони, територіальні води, економічні зони та континентальний шельф, що є ключовими поняттями у вирішенні територіальних спорів на морі; *Римський статут Міжнародного кримінального суду* (1998), що включає положення про відповідальність за військові злочини, зокрема в контексті окупації або анексії територій; *Рішення міжнародних судових інстанцій*, включаючи рішення Міжнародного суду ООН, які є прецедентами в міжнародному праві та використовуються для вирішення нових спорів; *Декларацію принципів міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами*

(1970) – резолюцію Генеральної Асамблеї ООН, яка проголошує принципи невтручання у внутрішні справи держав та самовизначення народів, а також Договори про кордони та білатеральні угоди між країнами як індивідуальні договори, які регулюють конкретні територіальні спори між сусідніми державами.

Значимим в освоєнні теми є аналіз історичних прикладів вирішених територіально-політичних спорів, розгляд ролі міжнародних організацій (ООН, Міжнародний суд ООН, ОБСЄ тощо) у вирішенні територіальних спорів, аналіз мирних та воєнних методів вирішення територіальних спорів, вивчення прикладів успішних переговорних процесів та міжнародного арбітражу, ознайомлення з процедурою медіації, посередництва та роллю «третьої сторони» («добрі послуги»), використання впливу міжнародних організацій, рішень референдумів, в тому числі щодо *оптації* (населення території визначає, до якої держави бажає належати, обирає «опцію», яка може використовуватись для позначення певних прав у договорах, що дозволяють державі вибирати між різними умовами або діями). Альтернативою оптації є *трансферт* (передача території від однієї держави до іншої, що часто відбувається через договір або як результат воєнних дій).

Розмежування між «фактично» та «юридично» спірними територіями дуже важливе для міжнародних організацій, які працюють над вирішенням конфліктів, а також для визначення правового статусу населення цих територій. *Фактично спірні території* (Кашмір, Фолклендські острови, Гібралтар) – це території, над якими фактичний контроль виконує одна країна, але інші країни або народи претендують на них, засновуючи свої вимоги на історичних, етнічних, культурних чи інших зв'язках; іноді щодо цих територій існує міжнародне визнання, але вони залишаються предметом де-факто контролю іншої держави або адміністрації; нерідкими є ситуації, коли одна держава здійснює адміністративні функції на спірній території, включаючи забезпечення громадського порядку, організацію виборів тощо. *Юридично спірні території* (Тайвань, Південна Осетія та Абхазія) – це території, щодо яких існують різні трактування міжнародних договорів, білатеральних або багатосторонніх угод, що ведуть до розбіжностей в трактуванні

прав на територію; можливим є існування рішень міжнародних судів або арбітражних органів, які не призвели до остаточного вирішення спору, або такі рішення не були повністю впроваджені сторонами; існуючі державні кордони не були точно визначені або демарковані, що призводить до юридичних претензій на певні території. Наприклад, застосування принципу *uti possidetis* (засада міжнародного права, яка закріплює кордони на момент отримання незалежності) може бути спірним між сусідніми державами.

Очевидно, що детальне вивчення теми передбачає кейс-стаді аналіз конкретних територіальних конфліктів, для обрання яких спочатку рекомендується здійснити *картографічне зображення* сучасних спірних територій світу (до карти здобувач додає додаток з переліком спірних територій, визначенням хронології та причин територіальних суперечок, типу спору). Після ознайомлення із загальносвітовою ситуацією стосовно всього переліку територіальних спорів, здобувачеві рекомендується визначитися з регіоном для більш детального дослідження групи спірних територій з наступним більш детальним здійсненням кейс-стаді аналізу.

Здобувачеві слід звернути увагу на те, що територіальний спір та територіальний конфлікт – це два поняття, які часто використовуються в міжнародних відносинах, проте вони мають різні значення. *Територіальний спір* – це ситуація, в якій дві або більше сторін претендують на одне й те саме географічне місце. Спір може бути вирішений мирним шляхом через переговори, судові розгляди (наприклад, Міжнародний суд ООН), арбітраж або через міжнародні договори. Спори можуть існувати протягом багатьох років без відкритих конфліктів. *Територіальний конфлікт*, натомість, характеризується більш інтенсивним рівнем спірної ситуації, який може включати військові дії, насильство та широкий спектр агресивних дій між сторонами, що претендують на територію. Конфлікти часто виникають із-за глибоких історичних, етнічних, релігійних або політичних причин.

Класифікація територіальних конфліктів може бути заснована на різних критеріях, таких як:

- 1) *За учасниками*: 1.1. *Міждержавні*: між двома або більше державами; 1.2. *Внутрішньодержавні*: між різними групами в межах однієї держави (часто сепаратистські рухи); 1.3. *Змішані*: коли міждержавний спір викликає внутрішні конфлікти;
- 2) *За характером*: 2.1. *Історичні*: виникають на основі історичних претензій на територію; 2.2. *Етнічні*: виникають через етнічні розбіжності між групами на спірних територіях; 2.3. *Ресурсні*: пов'язані з боротьбою за доступ до природних ресурсів, таких як нафта, газ, вода; 2.4. *Геополітичні*: викликані стратегічним розташуванням території;
- 3) *За інтенсивністю*: 3.1. *Латентні*: низька інтенсивність, спори заморожені або перебувають на етапі переговорів; 3.2. *Відкриті*: висока інтенсивність, включають активні військові дії та насильство;
- 4) *За тривалістю*: 4.1. *Довгострокові*: існують десятиліттями або навіть століттями; 4.2. *Короткострокові*: виникають раптово і можуть бути швидко вирішені.

Рекомендована література: [1; 2; 4; 5; 9; 10; 18; 22; 24; 29; 33; 34; 35; 42; 44; 51; 59; 62; 63; 69; 72; 73].

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ РЕГІОНІВ ТА КРАЇН СВІТУ

Тема 6. Класифікація країн за формою політичного правління

1. Поняття та основні форми державного правління.
2. «Республіканська» форма правління та її типи в історії та сучасності. Розподіл країн за формою республіканського типу правління в субрегіонах.
3. Феномен теократичних республік: особливості організації правління.
4. Монархічна форма правління та її типи в історії та сучасності. Розподіл країн за монархічною формою правління в субрегіонах.
5. Нетипові форми правління.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте лекційні матеріали та рекомендовану літературу;
- проаналізуйте історичні зв'язки династичних територіальних володінь в історії Європи;
- проаналізуйте історію держав як династичних володінь;
- проаналізуйте політичну значимість європейських монархій сучасності (за вибором);
- розгляньте особливості сучасного розвитку монархії в країнах Азії;
- проаналізуйте зміну форми правління в країні (за вибором здобувача);
- проаналізуйте нетипові форми правління в країнах: Іран, Малайзія, Есватіні, ОАЕ, Ліван, Ватикан тощо;
- проаналізуйте історію формування, особливості функціонування та падіння Арабської Ісламської Джамахірії;
- здійсніть *картографічне зображення приналежності країни до республіканської (з підвидами) чи монархічної (з підвидами) форми правління.*

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Від династичних імперій до національних держав: еволюція територіального володіння у світлі сучасного суверенітету.
- Збереження династичної спадщини в сучасних конституційних монархіях: перетворення та адаптація.
- Династії без корон: сучасний статус колишніх правлячих родин і їх роль у сучасному світі.
- Династичні війни та територіальна реорганізація: від середньовіччя до сучасності – уроки та перспективи.
- Теократична республіка Іран: поєднання релігійного лідерства та демократичних інститутів.
- Малайзія: унікальність виборної монархії та її вплив на політичну стабільність.
- Есватіні: остання абсолютна монархія в Африці та її виклики у сучасному світі.
- Принципи федеративного устрою та монархічного правління в Об'єднаних Арабських Еміратах: пошук балансу між традиціями та модернізацією.
- Вплив релігійної ідентичності на форми правління: випадок Ірану та Ватикану.
- Ватикан: аналіз теократичного суверенітету та його впливу на міжнародні відносини.
- Політичний устрій Ватикану: роль Папи Римського як світського лідера.
- Сучасність і традиції: вивчення унікальної політичної структури ОАЕ.
- Ліванська модель консоціації: шлях до миру чи джерело напруги?
- Супер президентські республіки: концентрація влади і ризики для демократії.

Методичні рекомендації

Вивчення теми передбачає визначення поняття та особливостей основних форм політичного правління, зокрема таких: парламентська республіка, президентська республіка, напівпрезидентська республіка,

монархія (абсолютна та конституційна), однопартійна держава, теократична держава. Більш детальне дослідження особливостей республіканської форми правління передбачає порівняння організації республіканської влади в державах в історичному та політико-географічному контекстах.

Наприклад, період Республіки в стародавньому Римі розпочався приблизно в 509 р. до н. е., коли останнього царя Риму, Тарквінія Гордого, було скинуто. Цей період тривав до 27 р. до н. е., коли Гай Юлій Цезар Октавіан (пізніше відомий як Август) став першим римським імператором, заклавши основу імператорського періоду, відомому як Принципат. Республіка характеризувалася відносно складною формою урядування, яка була спробою збалансувати владу між різними гілками уряду та між різними соціальними класами. Вона включала такі елементи: 1) Сенат, який складався з сенаторів, які зазвичай були представниками аристократичних родів (патриціїв) та набували великої влади, включно з контролем над фінансами та визначенням зовнішньої політики; 2) Магістрати. Виконавча влада була в руках різних магістратів, з яких найвищими були двоє консулів, яких обирали щороку. Інші магістрати включали преторів, цензорів, едилів та квесторів; 3) Народні збори існували в різних формах, які мали різні функції, включно з виборами, прийняттям законодавства та судочинством. Вибори були організовані за класово-центурійною системою, яка надавала більше влади багатим громадянам. 4) Трибуни народу – це особлива магістратура, створена для захисту прав плебеїв (нижчий клас) від зловживань аристократії. Трибуни мали особливу владу ветоувати рішення магістратів та сенату. Протягом Республіки відбувалася постійна боротьба за владу між патриціями та плебеями, включно з соціальними та політичними реформами. Час від часу ці конфлікти переростали у відкриті зіткнення, такі як конфлікт ордерів чи війни між великими генералами республіки, що в кінці кінців призвело до її занепаду та переходу до імператорського правління.

Існувала республіканська форма правління і в інші часи. Середньовічні міські республіки (XII–XV ст.) існували в ряді міст у Європі, таких як Венеція, Генуя, Флоренція. Ці міські держави мали обрані ради

та інші республіканські установи. В часи Ренесансу (XIV–XVII ст.) відбулося відродження республіканських ідей античності, особливо в містах-державах Італії. В XVII ст. після громадянської війни в Англії була створена короткотривала республіка (1649–1660 рр.) під керівництвом Олівера Кромвелля, яка офіційно називалася «Комонвелсом Англії». Пізніше у XVIII ст. в 1776 р. відбулося проголошення незалежності та створення Конституції США, що заклала основи федеративної республіки; в 1792 р. відбулося утворення Першої Французької республіки після Французької революції. В Європі та Латинській Америці спостерігався зліт республіканських рухів, що відбувся в XIX ст., коли ряд колоній Іспанії та Португалії проголосили незалежність як республіки. В XX ст. розпад колоніальних імперій після Другої світової війни та розпад СРСР в кінці століття призвели до створення багатьох нових республік, особливо в Африці, Азії та Східній Європі.

Класифікація країн з республіканською формою правління може бути заснована на кількох факторах, таких як спосіб обрання голови держави, ступінь централізації влади, історія та культурні особливості.

Так, ряд країн Європи, таких як Німеччина, Італія, Ірландія, Чехія, Словаччина, Угорщина, Португалія, Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Мальта, Словенія, Болгарія, Греція, Австрія є *парламентськими республіками*, де виконавчу владу формально поділяють президент і прем'єр-міністр, а реальна політична влада зосереджена в руках голови уряду і кабінету міністрів. Прикладами парламентських республік поза Європою є Індія, Пакистан, Бангладеш, Шрі-Ланка, Ізраїль, Ірак (за новою конституцією), Ліван, Туніс, Непал.

Президентська республіка може бути представлена рядом країн Америки. Зокрема, США та багато країн Латинської Америки, в тому числі такі як Бразилія і Аргентина, мають президентську систему, де президент є головою держави та уряду і обирається прямими виборами народом. Термін «супер-президентська республіка» використовується як неформальний термін для опису систем, де президент має значно більші повноваження, ніж у типовій президентській або парламентській республіці. У таких системах президенти можуть впливати на за-

конодавчу владу, судову систему та місцеве самоврядування, часто обмежуючи роль парламенту або взагалі ігноруючи парламентські процедури. Історичними прикладами є Франція за президентства Шарля де Голля; Єгипет під час правління президентів Гамал'я Абдель Насера та Анвара Садата; Туреччина після конституційних змін у 2017 році, що надали президенту Реджепу Таїпу Ердогану значно більше владних повноважень; Венесуела, під час правління Уго Чавеса та його наступника Ніколаса Мадуро, де президентська влада зміцнилася за рахунок збільшення контролю над іншими гілками влади.

Змішана або напівпрезидентська республіка характерна для держав, які знаходяться в стані політичної трансформації. Так, ряд держав Африки, які слідували французькій моделі після деколонізації, наприклад, Сенегал мають змішану систему, де президент має значні повноваження, але є також прем'єр-міністр, який відповідає перед парламентом. Змішана форма республіканського правління характерна Україні, конституційні реформи в якій пов'язані з переходом від президентсько-парламентської форми до парламентсько-президентської форми правління (в 2004 та в 2014 рр.), і з парламентсько-президентської до президентсько-парламентської в 2010 р.

Особливі типи республік можуть бути представлені: 1) *федеративними республіками* (Індія, Росія), де є розподіл влади між центральним урядом та різними федеральними суб'єктами (штати, області); 2) *теократичними республіками* (сучасний Іран є єдиним прикладом теократичної республіки, де релігійні лідери мають значний вплив на уряд і де президент і парламент обираються громадянами, але всі рішення мають бути схвалені релігійними радами та Головою держави – Рахбаром); 3) *ісламськими республіками* Близького Сходу та Південної Азії. Так, Пакистан та Афганістан є прикладами країн, які ідентифікують себе як ісламські республіки, де закони мають корені в ісламському праві; 4) *однопартійними республіками*, прикладами яких є країни Азії та Африки: Китайська Народна Республіка (Комуністична партія Китаю), Соціалістична Республіка В'єтнам (Комуністична партія В'єтнаму), Лаоська Народно-Демократична Республіка (Лаоська народно-революційна партія), Куба (Комуністична партія Куби), Корейська

Народно-Демократична Республіка (Трудова партія Кореї), Еритрея (Народний фронт за демократію та справедливість). У деяких інших країнах, хоча офіційно і дозволено множинність партій, практично одна партія має безперервний контроль над державою: Сирія (Арабська соціалістична партія Відродження), Таджикистан (Народно-демократична партія Таджикистану), Казахстан (партія «Аманат» або Республіканська політична партія «Отан» (Вітчизна), яка з 2006 р. по 2022 р. називалася «Нур Отан» («Сяюча Вітчизна»); Туркменістан (Демократична партія Туркменістану).

Для більш детального вивчення теми здобувачам рекомендувати провести кейс-стаді аналіз республіканських систем в різних субрегіонах.

Вивчення класифікації держав за формою монархічного правління передбачає проведення огляду монархій за географічними регіонами та субрегіонами, дослідження еволюції територіального володіння у світлі сучасного національного суверенітету та зміни обсягу суверенітету правлячих монархів та їх династій (перехід від «абсолютної» до «обмеженої», «конституційної» монархії»), дослідження процесів перетворення та адаптації династичної спадщини в сучасних конституційних монархіях, дослідження сучасного статусу колишніх правлячих родин і їх роль у сучасному світі («династій без корон»).

Знайомство з нетиповими формами правління, які не вписуються у традиційні категорії, є важливою частиною вивчення теми. Значимим є знайомство з такими формами правління як теократична республіка Іран, виборна монархія Малайзія, виборна монархія ОАЕ, секторальна (консоціативна, конфесійна) республіка Ліван, Лівійська Арабська Соціалістична Джамахірія (1977–2013 рр.).

Рекомендована література: [1; 2; 4; 5; 9; 10; 11; 49; 50; 52; 53; 55].

Тема 7. Класифікації країн за релігійним різноманіттям, релігійною орієнтацією та рівнем релігійного та ідеологічного плюралізму. Класифікація країн з типом політичного режиму

Практичне заняття

1. Релігійна картографія світу: географічний розподіл основних релігійних груп і релігійна гомогенність країн.
2. Моделі державно-релігійних відносин. Релігійний плюралізм і політичний режим: кейси країн із високим рівнем релігійного різноманіття та їхніх політичних систем.
3. Теократичні та світські держави: класифікація та особливості політичного устрою.
4. Поняття «політичного режиму». Картографія політичних режимів сучасності. Зв'язок ідеологічного розмаїття та типів політичних режимів.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте лекційні матеріали та рекомендовану літературу;
- проаналізуйте показники індексу релігійного різноманіття (Герфіндаля-Гіршмана) за регіонами (країнами) світу;
- поясніть поняття «секуляризм», «постсекуляризм». Встановіть значення секуляризму та постсекуляризму для політичного розвитку;
- зв'яжіть поняття «релігійний» та «ідеологічний плюралізм», «дифамаційні» та «антидифамаційні» процеси;
- проаналізуйте історію секулярного розвитку держав XX століття та тенденції до постсекуляризму в державах Європи на початку XXI століття;
- проаналізуйте демографічні зміни, міграційні процеси та вплив конфесійно-релігійного чинника на електоральну та соціально-політичну географію міст (регіонів, країн);
- проаналізуйте державно-конфесійні відносини в країнах (регіон на вибір);

- визначте зв'язки політичних режимів та релігійно-правових традицій, встановіть: територіально-політичні особливості цих зв'язків.
- розгляньте особливості конкордатних відносин в країнах Східної Європи.
- класифікуйте держави (регіон на вибір) за рівнем ідеологічного плюралізму.
- *зробіть картографічне зображення* приналежності держави до клерикального типу в контексті класифікації за домінуючим віросповіданням та типом державно-релігійних відносин.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Вплив релігійної однорідності або різноманіття на форму державного правління та суспільно-політичні процеси.
- Особливості управління та законодавства в державах із теократичною та світською формами правління.
- Роль релігійної ідентичності у формуванні національної єдності.
- Компаративний аналіз релігійної ідентичності та її впливу на національну політику та зовнішньополітичні орієнтири держав.
- Ідеологічний плюралізм як фактор демократизації: аналіз зв'язку ідеологічного розмаїття та типів політичних режимів.
- Огляд досліджень, що розглядають кореляцію між рівнем ідеологічного плюралізму в суспільстві та демократичними та авторитарними режимами.
- Авторитарні та тоталітарні політичні режими в країнах світу: історія та сучасність.
- Вплив релігійних цінностей на соціально-економічний та ідеологічний розвиток.
- Соціально-економічна доктрина: християнства, ісламу, іудаїзму.
- Буддійська етика та економічний розвиток.
- Юридична географія світу: способи нормування поведінки в традиційних культурах, звичаєве право, релігійні системи права, правові сім'ї.

Методичні рекомендації

Вивчення теми має спиратися на релігійну картографію світу – географічний розподіл основних релігійних груп і релігійну гомогенність країн. База картографічних даних Pew research center та ООН може стати ефективною основою такого аналізу.

Розподіл релігійних груп відображає географічне та культурне різноманіття. Наприклад, Християнство переважає у Західній Європі та Америках, Іслам – на Близькому Сході та в Північній Африці, Індуїзм – в Індії, а Буддизм – у Східній Азії.

Водночас процес глобалізації призвів до масових міжнародних міграцій, культурної та релігійної диверсифікації. Світові релігії, національні вірування, синкретичні вірування – це три категорії, що дозволяють зрозуміти, як різноманітні релігійні практики та вірування існують і взаємодіють у світі. Водночас до числа релігійно-філософських переконань відносять і інші, наприклад: *анімізм* – віра в те, що неживі об'єкти, природні явища та тварини мають дух або життєву силу; *пантеїзм* – вірування, що Бог та Всесвіт є одним і тим же, тобто Бог пронизує усе і є у всьому; *панентеїзм* – переконання, що Бог перебуває у Всесвіті, але також виходить за його межі; *політеїзм* – вірування в існування багатьох богів; *монотеїзм* – вірування в існування лише одного Бога; *атеїзм* – переконання в тому, що боги не існують; *деїзм* – переконання, що природний розум є основою для віри в Божественність, яке не втручається у світові події; *агностицизм* – погляд, що істина про божественні питання є непізнаваною або недоступною для людського розуму.

Важливо звернути увагу і на те, що світові релігії – це релігійні традиції з великою кількістю послідовників, широким географічним розповсюдженням та великим впливом на світову історію та культуру. У сучасному релігієзнавстві в англomовній традиції під поняттям «Світові релігії» (World Religions) зазвичай розуміють «основні релігії світу» і окрім буддизму, християнства та ісламу, також включають даосизм, індуїзм, юдаїзм, конфуціанство, синтоїзм та інші. Ці релігійні традиції мають складні доктрини, ритуали, священні тексти та організовані інституції. В більш традиційному розумінні до числа «світових

релігій» відносять лише буддизм, християнство та іслам, тоді як інші визначають як *регіональні, національні, локальні*. Наприклад, національні вірування тісно пов'язані з ідентичністю конкретних націй або етнічних груп, наприклад, Синто (синтоїзм) в Японії або Друїдизм, що асоціюється з кельтськими народами. *Національні вірування* можуть і не мати статусу офіційної релігії, але часто вони мають значний вплив на культуру та звичаї. Існують і *синкретичні вірування* – це релігійні системи, що поєднують елементи різних релігій та філософських учень. Синкретизм може виникнути при контактах між різними культурами або як результат адаптації релігій до нових соціальних чи культурних умов. Наприклад, кубинська Сантерія поєднує елементи католицизму та йорубських вірувань. Важливою особливістю синкретичних вірувань є їхній плюралізм та гнучкість. Кожна з цих категорій відображає різноманітність та складність релігійного ландшафту людства. Розуміння цих категорій може допомогти в аналізі того, як релігія впливає на особистісну ідентичність, національну політику та міжнародні відносини. Синкретизм часто є індикатором розмивання культурно-релігійної однорідності та *коммодифікації* релігійних цінностей (перетворення на товар через *профанізацію* культури).

Релігійна гомогенність часто корелює з національною ідентичністю, а висока гомогенність може сприяти соціальній стабільності, але також може призвести до обмежень прав релігійних меншин, що може проявлятися в *дифамації* (навмисне поширення неправдивої інформації, яка завдає шкоди репутації). Процеси, при яких спостерігається *позитивна дискримінація* однієї з конфесій визнаються ознакою клерикалізації системи. *Клерикалізація* – це процес або тенденція, яка передбачає зростання впливу релігійних організацій, духовенства або релігійних цінностей на політичне, соціальне життя, громадські інститути та/або на державну політику. В більш широкому сенсі, клерикалізація може включати: 1) збільшення релігійного впливу на урядові структури – це може відбуватися через законодавчі органи, судову систему або через вплив на формування політики; 2) впровадження законів, що базуються на релігійних принципах; 3) участь духовенства в політичних процесах (у виборах або інших формах політичної активності),

а також займати державні посади; 4) вплив на освітню політику – релігійні інституції можуть прагнути впливати на зміст навчальних програм, освітні стандарти або умови прийому до навчальних закладів; 5) збільшення релігійного контенту в медіа та культурі – це може включати підвищення кількості релігійних програм на телебаченні, у радіоефірі, в кіно, театрі, літературі тощо. Релігійний вплив на соціальні норми та закони – такий вплив може виражатися в законодавстві, яке регулює такі питання як шлюб, розлучення, аборти, права ЛГБТ+ та інші соціальні питання, засновані на релігійних моральних установах. Клерикалізація часто сприймається як протилежність *секуляризму*, який відстоює відокремлення релігії від держави і зменшення релігійного впливу на публічне життя. У деяких випадках, клерикалізація може спричинити занепокоєння серед прихильників світських цінностей, оскільки вона може вести до обмеження індивідуальних свобод та прав.

Вивчення теми передбачає аналіз класифікацій моделей державно-релігійних відносин (папоцезаризм, цезаропапізм, партнерські чи конкордатні державно-релігійні відносини, клерикальні відносини та інші). Моделі державно-релігійних відносин будуються через конституційно-правове визнання принципу «секуляризму» або навпаки, «позитивної дискримінації» через визнання особливого статусу окремих конфесій як «державних», «офіційних», «національних», «традиційних», «домінуючих», «історично-значимих» тощо, через умови та механізми реєстрації (визнання) релігійних організацій. Моделі державно-релігійних відносин включають *теократії* (де релігійна влада збігається з політичною), *світські держави* (які забезпечують повну релігійну свободу та розділення церкви і держави) та *проміжні форми*, де релігія має певний вплив на політичне життя. Релігійний плюралізм може бути захищений у політичних системах з високим рівнем релігійного різноманіття, як це часто бачимо у демократичних державах. Теократичні держави, такі як Іран, інтегрують релігійні закони у свою правову систему, тоді як світські держави, як Франція, строго відділяють релігійні інституції від державних. Класифікація та особливості

політичного устрою у цих країнах відіграють значну роль у міжнародних та внутрішньополітичних відносинах.

Релігійні цінності історично мали значний вплив на соціально-економічний та ідеологічний розвиток суспільств. Різні світові релігії пропонують свої соціально-економічні доктрини, які визначають як моральні принципи, так і практичні настанови для їхніх послідовників. *Християнство*, наприклад, згідно з деякими його течіями, пропагує ідею допомоги нужденним і надає велику увагу благодійності, що сприяло розвитку таких інституцій як лікарні та університети у Європі. *Протестантська* етика, зокрема, була визначена М. Вебером як важливий чинник у формуванні капіталістичного духу та розвитку Західної економіки. *Іслам* пропонує концепцію економічної поведінки, що ґрунтується на принципах шаріату. Заборона «Ріби» («Riba» – тобто «відсотків» або лихварства) та акцент на «Закяті» (закят є формою алмуси (податку), який повинен сплачувати кожен мусульманин, якщо його статок перевищує певний мінімум, відомий як «нісаб»)) впливають на економічні моделі ісламських країн, сприяючи розвитку ісламського банківництва та фінансів, які стають все більш популярними в усьому світі. *Іудаїзм* закладає основи для раціонального співробітництва з етикою взаємодопомоги та акцентом на освіту. Це сприяло високому рівню підприємницької активності та освіченості серед єврейської спільноти. *Буддизм* зі своєю етикою поміркованості та відмови від земних пристрастей мав вплив на економічну поведінку у країнах з буддистською культурою. Етика буддизму часто асоціюється зі сталою та екологічно свідомою економічною практикою.

Юридична географія світу відображає ці релігійні і правові традиції. Традиційні культури зазвичай використовують звичаєве право, яке передається з покоління в покоління і часто має глибокі корені в релігійних переконаннях. Релігійні системи права як, наприклад, шаріат в ісламських країнах надають комплексний правовий стандарт регулювання, що впливає на всі аспекти повсякденного життя. Світові правові системи можна класифікувати в «правові сім'ї», такі як континентальна (або романо-германська), англосаксонська, ісламська, звичаєва,

та соціалістична, які різняться залежно від того, як вони регулюють відносини між державою, релігією та громадянином.

Відтак, взаємодія між релігією, правом і економікою формує соціально-економічні структури та ідеологічні орієнтації націй і цивілізацій. Релігійні цінності, застосовані через правові та економічні системи, впливають на поведінку індивідуумів, що у свою чергу впливає на соціальний та економічний розвиток країн.

Політичний режим (демократія, авторитаризм, тоталітаризм) можна визначити як зразок встановлених правил, процедур та інституцій, які визначають, як влада розподіляється та використовується в суспільстві. Якщо при тоталітаризмі домінує будь-яка форма більшості над меншістю, в авторитаризмі домінує будь-яка форма меншості над більшістю, то демократичний режим передбачає існування складного інституційного механізму захисту прав кожного через консолідацію. Зв'язок ідеологічного розмаїття та типів політичних режимів виявляється у відкритості режиму до різних думок і в тому, як влада реагує на опозиційні ідеї.

Рекомендована література: [1; 2; 4; 5; 6; 8; 9; 20; 25; 45; 46; 59; 61; 76].

Тема 8. Демографічні процеси та демографічна політика країн світу

Практичне заняття

1. Світова демографічна ситуація. Статеві-віковий склад населення.
2. Типологія країн за темпами відтворення населення. Поняття та історичні типи відтворення населення. Історична динаміка.
3. Демографічна політика: поняття, визначення, концепції, методи і форми проведення.
4. Демографічна політика та етнокультурні процеси.
5. Досвід міжнародних організацій в дослідженні та регулюванні світових демографічних процесів. Програми планування сім'ї.

Діяльність ООН та інших міжнародних організацій в сфері народонаселення.

6. Демографічні прогнози. Міграція як механічне відтворення населення. Види міграцій. Вплив соціальних та природних факторів на склад та відтворення населення.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте лекційні матеріали та рекомендовану літературу;
- зробіть порівняльний аналіз кількості та щільності населення за країнами (регіонами); за рівнем урбанізації; тривалістю життя в країнах та регіонах;
- проаналізуйте історичні типи відтворення населення, динаміку росту населення світу;
- розгляньте історію та значення понять: «демографічна революція», «демографічний перехід»;
- проаналізуйте мальтузіанство та популяціонізм як види демографічної політики;
- визначте: значення євгеніки для політики демографічного розвитку; вклад родини Мюрдаль в розвиток демографічної політики ООН.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Взаємозв'язок типів сімейних структур (шлюбної поведінки та політики) та демографічних трендів у різних культурних та економічних контекстах.
- Вплив глобальних міграційних потоків на демографічну структуру, трудовий ринок та соціальне забезпечення країн Європи: виклики та перспективи.
- Реакційна та стратегічна політика європейських урядів на демографічні виклики.
- Демографічний перехід в країнах, що розвиваються. Соціально-економічні та політичні наслідки демографічного переходу.
- Політика однієї дитини в Китаї: історія, наслідки та сучасні зміни.

- Старіння населення в Японії: виклики для економіки та демографічна політика.
- Ефект демографічного вікна можливостей: економічне зростання та політична стабільність.
- Демографічні виклики та перспективи України в умовах війни: аналіз стану, проблем біженців та внутрішньо переміщених осіб, та шляхи подолання наслідків для сталого розвитку країни.

Методичні рекомендації

Світове населення досягло 1 мільярда приблизно у 1804 р. Другий мільярд світового населення сформувався до 1927 р., тобто приблизно через 123 роки, населення подвоїлося. Третій мільярд було зафіксовано через 33 роки – у 1960 р.; четвертий мільярд – у 1974 р., лише через 14 років; п'ятий мільярд: у 1987 р., через 13 років; шостий мільярд – в 1999 р., через 12 років; сьомий мільярд: у 2011 році, через 12 років; восьмий мільярд – у 2023 р. Отже, швидкість приросту населення значно збільшилася протягом ХХ-го ст., особливо після Другої світової війни, у період, який іноді називають «демографічним вибухом». Водночас темпи приросту населення почали знижуватися у більшості частин світу з кінця ХХ-го століття, особливо у розвинених країнах через зниження народжуваності.

Світова демографічна ситуація є ключовим елементом для аналізу соціально-економічного розвитку, політичної стабільності. Аналіз демографічної ситуації включає в себе оцінку чисельності населення, його розподілу за віковими та статевими групами, темпів зростання і типів відтворюваності (просте, розширене, звужене), міграції (еміграції та імміграції, позитивного сальдо міграції), народжуваності і смертності. Демографічний аналіз та теорії народонаселення започаткували такі дослідники: *Джон Граунт* (John Graunt), відомий своєю працею «Натуральні та політичні спостереження, зроблені з бюлетенів смертності» (1662), в якій зібрав і проаналізував демографічні дані; *Томас Мальтус* (Thomas Malthus) – автор «Есе про принцип народонаселення» (1798), в якому він висунув тезу про те, що населення зростає

геометричною прогресією, тоді як засоби існування зростають арифметичною, що може призвести до перенаселення та браку ресурсів; *Адольф Кетле* (Adolphe Quetelet) – бельгійський астроном, математик, статистик і соціолог, який використовував статистичні методи для дослідження законів, які регулюють відтворення населення і приніс значний вклад у розвиток соціальної статистики; *Альфред Лотка* (Alfred Lotka) – американський демограф і математик, відомий теорією еволюції населення та формулою, яка описує вікозалежність репродуктивного вкладу в динаміці населення (рівняння Лотки); *Карл Пірсон* (Karl Pearson), який вніс значний вклад у заснування математичної статистики, що стала основою для демографічного аналізу; *Адольф Ландрі* (Adolphe Landry) – французький демограф і політик, автор концепції «демографічних режимів» або «демографічних революцій», яка є фундаментальною для розуміння демографічних змін у суспільстві. Ландрі розглядав демографічний розвиток через призму «демографічних режимів», які включали «режим природної рівноваги», де високі рівні народжуваності і смертності збалансовані, і «режим демографічного переходу», де смертність знижується швидше, ніж народжуваність, що призводить до демографічного вибуху. Згодом, у «режимі контрольованої рівноваги», народжуваність знижується, щоб відповідати низькій смертності, що призводить до стабілізації населення. Ландрі також розробив теорію «демографічного старіння», прогнозуючи, що з часом суспільства зіткнуться зі збільшенням частки літніх людей, що буде мати соціально-економічні наслідки. Етапи «демографічної революції» розглядаються в контексті впливу типу виробництва та структурних соціальних змін на демографічний режим відтворюваності: 1) неолітична революція (10 тис. років тому – перехід до землеробства і тваринництва, збільшення ресурсів, осілість, демографічний вибух – перехід від першого типу відтворення населення (висока народжуваність та висока смертність) до другого типу відтворення населення (висока народжуваність і зниження смертності), що є характеристикою для раннього етапу демографічного переходу); 2) промислова революція, коли завдяки поліпшенням у медицині та санітарії почала знижуватися смертність, особливо серед дітей, що призвело до різкого збільшення

населення; 3) зміни в сімейних структурах та репродуктивних нормах, що включає зменшення розмірів сім'ї та зниження народжуваності, часто асоціюється з підвищенням рівня освіти серед жінок та доступу до контрацепції; 3) сучасні зміни у глобальних демографічних тенденціях, як-от старіння населення у розвинених країнах та продовження високих темпів народжуваності в багатьох країнах, що розвиваються.

Френк Ноутстайн (Frank Notestein) – амеркианський демограф, відомий концепцією «демографічного переходу», яка описує перехід від високих рівнів народжуваності та смертності до низьких у процесі соціально-економічного розвитку. Цей процес поділяється на кілька етапів: 1) *предемографічний перехід*, який характеризується високою народжуваністю і високою смертністю, що призводить до низького приросту населення. Такий режим відтворюваності населення пов'язаний з аграрними суспільствами, де нормою є багатодітні сім'ї; 2) *початок переходу*: рівень смертності починає швидко знижуватися завдяки покращенню медичних умов, санітарії та доступу до їжі, в той час як рівень народжуваності залишається високим. В результаті населення швидко зростає; 3) *продовження переходу*: народжуваність починає знижуватися через зміни в соціальних нормах, збільшення рівня освіти, особливо серед жінок, і поліпшення доступу до контрацепції. Зростання населення сповільнюється; 4) *завершення переходу*: населення досягає стабільного стану, де як народжуваність, так і смертність мають низькі рівні, а приріст населення є невеликим або відсутнім; 5) етап, який виокремлюють деякі дослідники – *постдемографічний перехід* – етап, де народжуваність може знизитися нижче рівня смертності, що призводить до природного зменшення населення.

Вивчення теми передбачає порівняльний аналіз регіонів та країн світу за особливостями демографічної ситуації, зокрема, типу відтворення населення, характеристики статевовікового складу населення як чинника соціально-економічного розвитку. Статевовіковий склад населення – це розподіл населення за статтю (чоловіки та жінки) та віком. Цей склад має велике значення для розуміння та прогнозування соціальних і економічних потреб суспільства. Вікова структура може бути представлена у вигляді піраміди населення, яка відображає відсоток

осіб різного віку та статі. Чинниками, які впливають на статевовіковий склад, є: 1) народжуваність, коли, наприклад, високий рівень народжуваності збільшує частку молодого населення; 2) смертність, коли покращення медицини і здоров'я можуть зменшити смертність і збільшити середній вік населення; 3) міграція: еміграція та імміграція мають вплив на статевий і віковий склад; 4) війни та епідемії: мають потенційно великий, але зазвичай тимчасовий вплив на статевовіковий склад.

Сучасними демографічними тенденціями є: зростання частки літніх людей через низьку народжуваність та високу тривалість життя в розвинених країнах; зростання частки молоді внаслідок високої народжуваності в країнах, що розвиваються; масові міграції молоді з країн, що розвиваються, до розвинених країн; зміни традиційної репродуктивної поведінки в різних регіонах світу; зростання етнополітичних, етнорелігійних конфліктів через глобальні міграції і глобальну соціально-економічну нерівність.

Для більш детального аналізу теми рекомендовано аналіз статистичних даних: 1) *Global Health Observatory* – Всесвітньої організації здоров'я (World Health Organization - WHO), що забезпечує широкий спектр даних по темах глобального здоров'я, включаючи статистику щодо демографічних показників; 2) *World Population Prospects* – Об'єднаних Націй (United Nations – UN), в якій представлено офіційні демографічні оцінки та прогнози населення від Департаменту економічних та соціальних справ ООН; 3) *World Bank Open Data* – Всесвітнього банку (World Bank), в якій є доступ до глобальних економічних та демографічних даних, включаючи індикатори розвитку; 4) *The World Factbook* – база даних Центрального розвідувального управління США (Central Intelligence Agency – CIA), яка надає інформацію про розвиток демографічної та соціально-політичної основи 267 світових ентитетів; 5) *OECD.Stat* – база даних Організації з економічного співробітництва та розвитку (OECD); 6) *Social & Demographic Trends* – база даних американського дослідницького центру *Pew Research Center* про демографічні тенденції у світі.

Порівняння типів демографічної політики держав світу слід почати з того, що демографічна політика (реакційна або стратегічна за характером) – це комплекс заходів, що здійснюється державою або іншими організаціями для регулювання демографічних процесів, таких як народжуваність, смертність, міграція та структура населення. Ці заходи включають як пряме стимулювання чи обмеження певних демографічних процесів, так і непрямі дії, спрямовані на поліпшення умов життя населення, охорону здоров'я, освіту тощо. Концепції демографічної політики можуть варіюватись від пронаталістської (популяціоністської), орієнтованої на підтримку розширеного типу відтворення населення, до політики обмеження народжуваності (мальтузіанської) залежно від потреб та цілей країни.

Демографічна політика може впливати на етнічний склад населення, інтеграцію етнічних меншин, збереження культурної ідентичності та мов. Державні програми мають враховувати етнокультурні особливості населення для забезпечення соціальної стабільності та гармонії.

ООН та інші міжнародні організації, такі як ВООЗ, ЮНІСЕФ, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк активно досліджують та намагаються регулювати демографічні процеси через програми планування сім'ї, підтримку гендерної рівності, освіти та охорони здоров'я. Програми, такі як глобальні цілі сталого розвитку (Sustainable Development Goals – SDGs), також мають значний вплив на демографічні процеси. Конференції ООН з народонаселення, що почалися в 1974 р., мали на меті обговорення проблем народонаселення. Важливим є аналіз участі держав в конференціях ООН з народонаселення, в тому числі аналіз реакцій окремих держав на заклики ООН, як , наприклад, реакції ісламських країн до результатів роботи Каїрської міжнародної конференції з народонаселення і розвитку (ICPD) 1994 року.

Значимим буде аналіз впливу доповідей Римського клубу (наприклад, доповіді 1972 р. «Межі зростання»), в яких актуалізовані питання демографічної політики як політики глобального виживання людства. Варто ознайомитися з опублікованою Римським клубом в 2022 р. працею «Земля для всіх – посібник із виживання для людства», в якому

визначені два сценарії глобального розвитку: 1) «Занадто мало, надто пізно» (TLTL) – звичайний підхід до прийняття рішень, що призводить до поглиблення нерівності в багатстві, зростання соціальної напруги та обмеження зусиль щодо подолання кліматичних та екологічних ризиків, і 2) «Гігантський стрибок» (GL) – альтернативний, досяжний шлях, який коштує 2-4 % ВВП на рік для кожної держави для реалізації Цілей Сталого розвитку, проголошених ООН в 2015 р. в підсумковому документі Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року».

Прогнозування демографічних тенденцій дозволяє оцінити майбутні зміни в чисельності та складі населення, що є важливим для планування економічного і соціального розвитку. Міграція як механічне відтворення населення має важливе значення, оскільки вона впливає на розмір, вікову структуру, гендерний склад та етнічний баланс у країні приїому та в країні походження. Види міграцій включають еміграцію, імміграцію, транзитну міграцію, тимчасову та постійну міграцію. Соціальні та природні фактори, такі як війни, політична нестабільність, зміна клімату, природні катастрофи, економічні умови та інші мають суттєвий вплив на міграційні процеси та демографічний розвиток.

Рекомендована література: [1; 2; 3; 5; 6; 9; 14; 23; 26; 31; 57; 58; 75; 77; 78].

Тема 9. Антропологічна та етнолінгвістична класифікації народів світу

Практичне заняття

1. Етносоціальні утворення та антропологічна класифікація:
 - обговорення понять: субетнос, етнос, суперетнос, народ, нація, мультинаціональне утворення;
 - антропологічні характеристики народів світу та визначення терміну «раса».
2. Мовна та расова динаміка населення світу:
 - великі, малі, перехідні та змішані раси;

- генетична та морфологічна класифікація мов та проблеми генези мов;

3. Етнокультурні ситуації та мовні політики:

- державна політика щодо підтримки мовного та етнолінгвістичного різноманіття;
- сучасні мовні ситуації та їх вплив на етнічні та культурні процеси.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте лекційні матеріали та рекомендовану літературу;
- проаналізуйте теорії формування та розселення перехідних / контактних рас; расових міксацій та змішаних рас.
- проаналізуйте державну політику країн світу щодо підтримки розвитку антропологічного, культурного, етнолінгвістичного різноманіття;
- ознайомтеся із мовним складом населення світу, регіонів;
- проаналізуйте: поняття «мовної ситуації». Здійсніть аналіз мовної ситуації в країнах (за вибором).
- підготуйте *картографічне зображення* типу мовної ситуації в країнах субрегіону світу (субрегіон – за вибором здобувача).

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Гіпотези про індоєвропейську «прабатьківщину»: археологічний, лінгвістичний та антропологічний огляд.
- Аналіз досліджень про походження та розселення великих та малих рас: стан наукових знань про расову динаміку.
- Перехідні та контактні раси: теорії формування, розселення та феномен расових міксацій.
- Критичний огляд історичних політик апартеїду та сегрегації, впливу євгеніки на суспільство.
- Мультикультуралізм як політика: кейс-стаді Швеції, Австралії та Канади.
- Лінгвістичне розмаїття світу: структура мовного складу населення.

- Ностратична мова і глотохронологія: методи та критика в історичній лінгвістиці.
- Штучні та гібридні мови: розвиток, функції та вплив.
- Міноритарні мови Європи: стан, виклики та перспективи збереження.
- Статус мов у сучасному світі: політико-правові механізми та реалії.

Методичні рекомендації

Вивчення теми має розпочатися з аналізу понять: «антропогенез», «расогенез», «етногенез», «соціогенез», «політогенез», а також з визначення типів класифікації народів світу (антропологічна, географічна, господарсько-культурна, лінгвістична, релігійна). Значення має визначення особливостей теорій походження людини та людських расових груп, зокрема, *моноцентристської* (раси виникли в одній місцевості, а в подальшому відбувалася дифузія, міграція), *поліцентристської* або *дицентристської* (раси виникли незалежно одна від іншої в різних місцях). Вивчення теми передбачає аналіз расових класифікацій за Г. Дебецем, Р. Біасутті, Я. Рогінським та М. Левіним, В. Бунаком, М. Чебоксаровим та ін. Наприклад, класифікація Я. Рогінського та М. Левіна включала: 1. *Європейську (Європеоїдну расу)* з її підрасами – балкано-кавказькою, беломоро-балтійською, індо-середземноморською, атланти-балтійською; 2. *Азіатсько-американську* (монголоїдну расу) з підрасами – північно-азійською, арктичною (ескімоська), далекосхідною, південно-азійською, американською; 3. *Екваторіально-австрало-негроїдну расу* з підрасами – австралійською, веддоїдною, меланезійською, негрською, негрільською (центрально-африканською), бушменською (південно-африканською). Між основними расами автори виокремлювали проміжні (контактні раси). Між європеоїдною та монголоїдною – уральську та туранську (південно-сибірську), між монголоїдною та екваторіальною (австрало-негроїдною) – полінезійську та курильську (айнську), між австрало-негроїдною та європеоїдною – південноіндійську (дравідійську) та ефіопську (східноафриканську).

Деревоподібна схема антрополога Г. Ф. Дебеца 1958 року з переплетеними гілками з різного таксономічного рангу рас найбільш точно

відображає історичний розвиток, розходження (ізоляцію) та зближення (метисацію) різних груп популяцій між собою: I. *Негро-австралоїдна велика раса*. 1.1. *Африканська гілка* (Бушменська раса (бушменський і готтентотський типи); Негрільська раса; Нілотська раса; Суданська раса (тропічний і суданський типи); Південноафриканська раса; Ефіопська раса, перехідна, поєднується з південною гілкою європеїдів. 1.2. *Океанійська гілка*: Айнська раса; Веддійська раса (зондський і декканський типи); Австралійська раса; Тасманійська раса; Меланезійська раса (новокаледонський, меланезійський і папуаський типи); Негритоська раса (філіппінський, малаккський і андаманський типи); Південно-індійська раса, перехідна, поєднується з південною гілкою європеїдів. II. *Європеїдна велика раса*. 2.1. *Північна гілка*: Північноєвропейська раса; Балтійська раса (східнобалтійський і біломорсько-камський типи); Урало-лаппоїдна раса (лаппоїдний, передуральський, уральський і єнісейський типи), перехідна, поєднується з азійською гілкою великої монголоїдної; 2.2. *Центральна гілка*: перехідна, поєднується з північною і південною гілками; Центральноєвропейська раса (кавказький, динарський, норикський, валдайський, альпійський і карпатський типи); Понтійська раса (понтійський і північно-понтійський типи); Атлантична раса; 2.3. *Південна гілка*: Індо-афганська раса (північно-індійський, гіндукуський і паміро-ферганський типи); Передньо-азійська раса; Середземноморська раса; III. *Монголоїдна велика раса*. 3.1. *Азійська гілка*: 3.1.1. *Сибірська підгілка*: Центрально-сибірська раса; Південно-сибірська раса; Байкальська раса; 3.1.2. *Центрально-азійська підгілка*: Тибетська раса. 3.1.3. *Тихоокеанська підгілка*: Далекосхідна раса (корейський, північно-китайський і японський типи); Південно-юкагірська раса; Полінезійська раса (новозеландський і гавайський типи). 3.2. *Американська гілка*: 3.2.1. *Арктична раса* (камчатський, алеутський і ескімоський типи), перехідна, поєднується з азійською гілкою; 3.2.2. *Північно-американська раса* (тихоокеанський і атлантичний типи); 3.2.3. *Середньо-американська раса* (каліфорнійський, андський і амазонський типи); 3.2.4. Патагонська раса.

До числа змішаних расових типів відносять метисів (індіанці та європейці), мулатів (європейці та екваторіальні народи), самбо (індіанці

та екваторіальні народи), мальгаші (монголоїдні та екваторіальні народи).

Вивчення теми передбачає знайомство із мовною класифікацією народів світу – генеалогічною, типологічною (морфологічною), ареальною (географічною), функціональною. Наприклад, морфологічна класифікація використовує ідею мовної спорідненості з метою визначення місця кожної мови в сім'ї та з'ясування її генетичних зв'язків. Так, в основі цієї класифікації лежить ідея про існування гіперсім'ї або бореїнської гіперсім'ї (С. Старостін, 1987; Г. Флемінг, 1991) або про існування ностратичної сім'ї (дат. лінгвіст Х. Педерсон, 1903) як макросім'ї мов – мови основи. Споріднені відносини мов будуються за схемою мовна сім'я – мовна гілка – група або підгрупа мов – окрема мова. В рамках генеалогічної класифікації використовується мовна хронологія – глоттохронологічний аналіз (амер. лінгвіст М. Сводеш) – створення «списка Сводеша» зі 100, 200, 207 базових лексем для німецьких мов, слов'янських, кельтських, романських тощо. Взагалі на основі цієї класифікації виокремлюють від 20 до 420 мовних сімей. Лінгвістичний аналіз важливий для дослідження походження народів та ранні міграції, які обумовлювали дифузію культури, генетичних особливостей тощо. При вивченні теми важливо звернути увагу на поняття «ізоляти» – мови, які не мають «живих родичів», тобто споріднених мов, і які можуть значно відрізнятися від інших (ізолятами в Євразії є айнська мова, а також баскська, корейська, нівхська, кетська, мова бурушаскі та інші). При вивченні тем слід звернути увагу на поняття «мовної ситуації» – сукупності мов та мовних утворень, які обслуговують соціум у межах певної території. При цьому виокремлюють диференціальні ознаки мовної ситуації; ступінь мовної різноманітності, демографічну вагу мов – комунікативну потужність як функціональну можливість мов; юридичний статус мов; ступінь генетичної близькості; соціальний статус мов, їх престижність (висока мова). Дослідження мовної ситуації базується на вивченні типів мовних комунікацій, при яких мови діляться на природні та штучні, багатофункціональні та монофункціональні, вербальні та невербальні, живі та мертві, а мовні контакти розглядаються як «білінгвізм», «діглосія» та «поліглосія», «ендоглосія»

та «екзогlossen». Особливої уваги потребує аналіз міноритарних мов; гібридних мов, утворених внаслідок мовних контактів (лінгва франка, койне, піджини, креольські мови); міжнародних або світових мов.

Вивчення етносоціальних утворень передбачає виокремлення різних форм соціальних об'єднань, які базуються на етнічній приналежності. До них можна віднести: 1) субетнос – це менша етнічна група в межах більшого етносу, яка має свої особливі характеристики, але водночас ділить загальні культурні традиції з більшим етносом; 2) етнос – велика група людей, об'єднана спільними культурними традиціями, мовою, історією та часто спільною територією; 3) суперетнос – це наднаціональне об'єднання, що включає кілька етносів, які мають спільні культурні або історичні основи; 4) народ – це часто вживане як синонім слово до «етнос», але також може вказувати на групу людей, які ідентифікують себе як єдину політичну спільноту, що проявляє політичну волю до влади; 5) нація – це група людей, яка має спільні ідентичність та суверенітет на певній території, часто визнана в політичних кордонах держави, в яких віддзеркалена на політичній мапі; 6) мультинаціональне утворення – це держава або інша політична одиниця, в межах якої проживає кілька націй або етнічних груп.

Рекомендована література: [1; 2; 3; 4; 5; 6; 9; 12; 13; 44; 54; 77; 78].

Тема 10. Соціально-економічний розвиток країн світу

Практичне заняття

1. Соціально-економічні показники та чинники розвитку країн та регіонів світу. Класифікації країн світу за рівнями: ВВП, ВНП, ВВП на душу населення, ВНП на душу населення, ІРЛП та ін.
2. Авторські класифікації країн світу за соціально-економічними показниками.
3. Територіальні стратегії долаття соціально-економічної «депресивності».
4. Транснаціональні корпорації як нові геостратегічні суб'єкти.

5. Глобальні транзитні та торговельні шляхи.
6. Трудова міграція та глобальні цикли економіки. Геоекономічна конкуренція.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацію лекційного заняття та рекомендовану літературу;
- проаналізуйте історію територіального розвитку арабських Халіфатів;
- порівняйте політичну мапу Близького Сходу до та після Першої світової війни;
- розгляньте класифікації країн світу за соціально-економічними показниками. Проаналізуйте історію успіху держав світу;
- визначте геоекономічні центри світу. Поясніть поняття «світ-системний транзит» в історії глобального розвитку;
- здійсніть аналіз соціально-економічного розвитку країн; регіонального галузевого угруповання країн; глобальних транзитних та торговельних шляхів;
- проаналізуйте динаміку обсягів трудової міграції та трудовересурсного заміщення в процесі формування глобальної економіки
- ознайомтеся з програмами ООН щодо глобального розвитку до 2030 р.;
- підготуйте *картографічне зображення класифікації* країн за рівнем соціально-економічного розвитку;
- підготуйте *картографічне зображення* 10 держав із найвищим та 10 держав з найнижчим рівнем ВВП на душу населення.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусії

- Територіальні стратегії боротьби з соціально-економічною депресивністю у регіонах з високим рівнем безробіття: від теорії до практики.
- Вплив транснаціональних корпорацій на формування геоекономічної картини світу.

- Історія і сучасність глобальних транзитних та торговельних шляхів: від Шовкового шляху до цифрових коридорів.
- Геоекономічні центри світу та світ-системний транзит: рушійні сили глобального розвитку.
- Динаміка трудової міграції у контексті глобальних циклів економіки та соціальної стабільності.
- Роль ООН у формуванні програми глобального розвитку до 2030 року: цілі, стратегії та виклики.

Методичні рекомендації

Вивчення теми має початися з аналізу наукових теорій, які пояснюють динаміку глобального економічного розвитку, наприклад, теорії Алфреда Саві, який використовував поняття «світовий економічний порядок», поділивши країни на «центр» та «периферію»; Волтера Россоу, який запропонував поняття «стадії економічного зростання», що класифікують країни згідно з їх стадією розвитку від традиційного суспільства до ери високого масового споживання; Фернана Броделя, який розглядав світову систему як складену з «центру», «напівпериферії» та «периферії»; Еммануеля Валлерстайна, який запропонував концепцію «світ-системи», що також поділяє світ на центри, напівпериферії та периферії; Даніеля Белла, який запропонував ідею «постіндустріального суспільства», акцентуючи на важливості знань та інформації.

Порівняльне дослідження соціально-економічного розвитку країн та територій передбачає визначення соціально-економічних показників та чинників розвитку країн та регіонів світу, які є основними інструментами порівняння країн між собою. Вони використовуються для оцінки економічного благополуччя, соціального прогресу та загального життєвого рівня населення. Основними показниками є: ВВП (Валовий внутрішній продукт) – це загальна ринкова вартість всіх кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні за певний період (зазвичай за рік); ВВП (Валовий національний продукт) – це сума ВВП та доходів, отриманих з-за кордону за мінусом виплат іноземним факторам

виробництва; ВВП на душу населення – це ВВП, поділений на кількість населення країни. Він використовується для оцінки середнього економічного добробуту осіб у країні; ВНП на душу населення – подібний до ВВП на душу населення, але бере до уваги і доходи, отримані з-за кордону; ІРЛП (Індекс розвитку людського потенціалу) – композитний індекс, який вимірює середні досягнення в трьох основних аспектах людського розвитку: тривалість життя (як показник здоров'я), освіта (за кількістю років навчання та очікуваною тривалістю шкільного навчання) та доходи на душу населення. Країни класифікуються на основі цих показників на кілька рівнів:

Окрім економічних показників соціальні чинники, такі як освіта, охорона здоров'я, рівність статей, стійкість до екологічних змін та політична стабільність, також впливають на розвиток країн та регіонів.

Рівень розвитку країни часто корелює з її здатністю інвестувати в соціальні сфери, забезпечувати високу якість життя для своїх громадян, а також із спроможністю країни конкурувати на міжнародному рівні.

Авторські класифікації країн світу за соціально-економічними показниками – це способи групування країн відповідно до різних критеріїв, визначених різними вченими або інституціями. Ці класифікації можуть використовувати різні метрики, включаючи дохід на душу населення, ступінь індустріалізації, рівень освіти, здоров'я, якість життя тощо. Однією з найвідоміших таких класифікацій є класифікація колишнього канцлера Західної Німеччини Віллі Брандта, який запропонував «лінію Брандта» у 1980 році у «Звіті Незалежної комісії з питань міжнародного розвитку». Лінія Брандта являє собою умовну лінію, що ділить півкулі Землі на багатий «Глобальний Північ» та бідний «Глобальний Південь». Перший включає більшість країн Північної Америки, Західної Європи, Японію, Південну Корею, Австралію та Нову Зеландію. Ці країни мають високий дохід на душу населення, розвинені промисловості, високі стандарти освіти та здоров'я. «Глобальний Південь» включає більшість країн Африки, Латинської Америки та Азії. Вони характеризуються низьким доходом на душу населення, високим рівнем бідності, низьким рівнем промислової розвиненості

та обмеженим доступом до якісної освіти та медичних послуг. Ця класифікація стала основою для розуміння глобальних економічних нерівностей і визначення необхідності міжнародної співпраці і допомоги. Втім, сучасні тенденції економічного розвитку, такі як швидке зростання економік країн BRICS (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка), вказують на те, що лінія Брандта стає все менш чіткою, і необхідно розглядати більш диференційований підхід до класифікації країн світу.

Поняття «ново-індустріальні країни I хвилі» та «новоіндустріальні держави II хвилі» використовують для опису економік, які динамічно розвиваються, пройшли шлях від аграрних до індустріальних стадій розвитку. Першу хвилю таких країн часто утворюють тигри Азії: Південна Корея, Тайвань, Гонконг та Сінгапур. Друга хвиля включає такі країни як Малайзія, Таїланд, Індонезія та інші.

Станом на 2023 рік десятку країн з найбільшим ВВП на душу населення утворюють: Люксембург, Швейцарія, Норвегія, Ірландія, Катар, Сінгапур, Данія, США, Ісландія, Швеція. І навпаки, десятку країн з найменшим рівнем ВВП на душу населення утворюють: Бурунді, Південний Судан, Малаві, Демократична Республіка Конго, Нігер, Мозамбік, Центральноафриканська Республіка, Мадагаскар, Афганістан, Чад.

Для оцінки соціально-економічних умов життя часто використовується Індекс людського розвитку (ІЛР), який враховує освіту, тривалість життя та ВВП на душу населення. Країни, які регулярно займають високі позиції в рейтингу ІЛР, включають: Норвегія, Швейцарія, Ісландія, Гонконг (САР), Австралія, Данія, Швеція, Сінгапур, Нідерланди, Німеччина.

Важливим у вивченні теми буде аналіз історії розвитку глобальних транзитних та торговельних шляхів, де одним із найвідоміших та найважливіших історичних торговельних шляхів був Шовковий шлях, який був мережею торговельних маршрутів, що з'єднували Схід та Захід від Китаю до Середземномор'я з II ст. до н. е. Через Шовковий шлях не тільки поширювались товари, а й ідеї, релігії, мистецтво та культура, відіграючи ключову роль у формуванні сучасних цивілізацій.

З часом морські торговельні шляхи стали важливою частиною глобальної торгівлі. В епоху Великих географічних відкриттів, що розпочалася у XV ст., європейські держави шукали нові шляхи до Індії та Китаю, щоб торгувати прямо, минаючи посередників. Це призвело до відкриття морського шляху навколо Африки до Індії Васко да Гамою та до Америки Колумбом, що кардинально змінило характер світової торгівлі. З появою промислової революції та розвитком залізничного транспорту у XIX ст., з'явилася можливість швидкого та ефективного переміщення великих об'ємів товарів на значні відстані. Залізниці значно прискорили економічний розвиток країн, дозволяючи відкривати нові ринки та збільшувати масштаби виробництва. Важливо звернути увагу на роль морських проходів, подібних Суецькому та Панамському каналам. Наприклад, Суецький канал, відкритий в 1869 р., є одним з найважливіших водних шляхів у світі, який з'єднує Середземне море з Червоним морем, і відіграє ключову роль у глобальній торгівлі, дозволяючи морським суднам обходити довгий шлях навколо Африканського континенту через мис Доброї Надії. Криза Суецького каналу у 1956 р., коли Єгипет націоналізував канал, призвела до воєнного конфлікту з Великобританією, Францією та Ізраїлем. Панамський канал, відкритий в 1914 р., є ще одним важливим штучним водним шляхом, який з'єднує Атлантичний океан з Тихим океаном в Центральній Америці, і суттєво скорочує відстань для морських перевезень між східним та західним узбережжями Америки, а також між Європою та Східною Азією. Розширення Панамського каналу, завершене у 2016 р., дозволило проходити більшим судам, збільшивши його пропускну здатність та значення для світової торгівлі. Сучасний етап глобалізації привів до зростання важливості міжнародної торгівлі та створення складної інфраструктури для її підтримки. Поряд з фізичними маршрутами, такими як морські порти, логістичні хаби та трансконтинентальні залізничні та автомобільні шляхи, виникли цифрові коридори – «невидимі» мережі є основою для потоку інформації, капіталу, послуг та навіть робочої сили у віртуальному просторі. Глобальні транзитні та торговельні шляхи зазнають постійних змін, відповідаючи на виклики техно-

логічного розвитку та міжнародних відносин. Вивчення їх історії та сучасності дає можливість краще розуміти глобальну економіку та прогнозувати її майбутні тенденції.

Для підтримки діалогу між країнами світу існують спеціальні економічні форуми: 1) Велика Сімка (G7) – це група ведучих промислово розвинутих країн: США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія та Канада, що сформувалася у 1970-х рр. як форум для великих західних економік; 2) Велика Двадцятка (G20) – це форум для урядів і центральних банків з 20 великих економік: 19 країн та ЄС. G20 був заснований у 1999 р. після серії світових фінансових криз у 1990-х рр.; 3) Давоський форум, більш відомий як Всесвітній економічний форум (ВЕФ), є міжнародною некомерційною організацією, що збирає лідерів з бізнесу, міжнародної політики, інтелектуалів та журналістів для обговорення найактуальніших світових проблем, включаючи економічні, екологічні, суспільні питання.

Рекомендована література: [1; 2; 4; 5; 6; 7; 9; 16; 17; 48; 52; 65; 69; 70; 72; 73].

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Історія географічних досліджень. Великі географічні відкриття та їх політико-географічні наслідки.
2. Формування, етапи та джерела розвитку політичної географії. Сучасні напрями досліджень в політичній географії. Розвиток політичної географії в Україні.
3. Ієрархія просторових комплексів. Типологія територіально-політичних систем (ТПС).
4. Макрорегіони світу та критерії їх виокремлення. Мезорегіони та субрегіони світу. Поняття «буферні зони», «лімітрофи».
5. Мультинаціональні функціональні утворення: політико-географічний контекст.
6. Субрегіональні комплексні, одногалузеві та багатогалузеві угруповання країн як основа політико-правового критерію виокремлення субрегіонів, регіонів та макрорегіонів світу. Аналіз угруповання країн (за регіоном).
7. Поняття «територіально-політичне утворення». Типологія територіально-політичних утворень. Держава в системі територіально-політичних утворень.
8. Доктрини «Естрада» і «Тобаро» та сучасний процес міжнародного визнання.
9. Поняття «склад державної території». Поняття «акваторії», «сухопутної території».
10. Відмінності морфології та геопросторового положення державної території. Поняття «анклав», «ексклав», «полуанклав», територіальний коридор».
11. Поняття «державного кордону»: порядок та етапи його встановлення та зміни. Поняття «прикордонний режим» та «режим кордону».
12. Види територіального устрою держав. Внутрішня геопросторова будова держави: адміністративно-територіальний поділ і столиці. Поняття «геопросторового каркасу території»: центри і столиці, транзитні зони, транспортні коридори

13. Федерації та конфедерації світу: особливості устрою.
14. Складні унітарні територіально-політичні утворення.
15. Поняття: «виключної морської економічної зони», «території з міжнародним режимом», «території» зі змішаним режимом.
16. Антарктида та її міжнародно-правовий статус.
17. Відкрите море та його міжнародно-правовий статус.
18. Міжнародні річки: історія статусу та сучасність
19. Лімологія: етапи розвитку. Кордони: класифікації, особливості встановлення та перегляду.
20. Асоціативні держави та територіальні утворення.
21. Поняття «центр-периферійних» територіально-політичних відносин. Залежні території в системі територіально-політичних утворень.
22. Поняття «колонії» та типологія колоній. Колоніальні імперії: специфіка центр-периферійних відносин.
23. Території «під мандатом» та «під опікою»: значення понять та історичні приклади.
24. Поняття «протекторату» в історії та сучасному міжнародно-політичному управлінні.
25. Поняття «кондомініуму» в історії та сучасному міжнародно-політичному управлінні.
26. «Заморські країни та території», «Віддалені регіони», «Асоційовані держави», «Держави у складі Співдружності» та «бейлевіки», «інкорпоровані» та «інкорпоровані»: особливості статусів в системі центр-периферійних територіально-політичних відносин сучасності.
27. Невизнані квазідержавні територіально політичні утворення світу.
28. Частково визнані державні територіально-політичні утворення світу.
29. Поняття «геополітичної опорної точки», «військово-морські бази», «території під контролем», «неконтрольованої території», «нейтральної економічної зони» в процесах визначення залежності територіально-політичного утворення.
30. Процеси деколонізації та сучасні процеси країноутворення.

31. Квazідержавні та неконтрольовані території світу.
32. Поняття «територіально-політичного спору». Спiрні теорії де-факто, де-юре, фактичні.
33. Країни з військовими режимами: аналіз політичних режимів та ідеологій.
34. Класифікація країн за формою політичного правління. Нетипові форми правління.
35. Республіканська форма правління та її типи в історії та сучасності. Розподіл країн за формою республіканського типу правління. Феномен теократичних республік.
36. Монархічна форма правління та її типи в історії та сучасності. Розподіл країн за монархічною формою правління. Феномен гібридних монархій.
37. Держави «у складі Співдружності та визначення їх форм правління.
38. Історія розвитку та падіння арабської ісламської Джамахірії.
39. Монархії в країнах Азії: особливості розвитку.
40. Європейські монархії сучасності (за вибором студента).
41. Класифікації країн за рівнем релігійного та ідеологічного плюралізму.
42. Релігійне різноманіття світу. Поняття індексу релігійного різноманіття. Класифікація країн світу за індексом релігійного різноманіття.
43. Секулярний розвиток ХХ ст. та сучасний постсекуляризм у країнах Європи. Дифамаційні та антидифамаційні процеси. Моделі державно-релігійних відносин.
44. Поняття «політичного режиму». Класифікації політичних режимів. Авторитарні політичні режими в державах світу: історія та сучасність. Тоталітарні режими в державах світу: їх ідеологічне підґрунтя.
45. Світова демографічна ситуація. Класифікація країн світу за кількістю, щільністю і темпами відтворення населення населення. Статевовіковий склад населення.

46. Поняття та історичні типи відтворення населення. Історична динаміка (етапи).
47. Демографічна революція та демографічний перехід: історія понять та процесів.
48. Мальтузіанство, популяціонізм і євгеніка в історії демографічної політики. Демографічна політика і її вплив на етнокультурні процеси у світі.
49. Досвід міжнародних організацій в дослідженні та регулюванні демографічних процесів. Програми планування сім'ї. Діяльність в сфері народонаселення і прогнози ООН.
50. Раси: антропологічна класифікація. Расогенез. Расовий склад населення світу.
51. Особливості антропологічної та етнолінгвістичної ситуацій в регіонах світу. Поняття «етнокультурна ситуація».
52. Мовна класифікація народів світу.
53. Поняття «мовної ситуації». Мовні ситуації в регіонах. Міноритарні мови світу.
54. Політика сегрегації, апартеїду та расових чисток в країнах світу.
55. Класифікації країн світу за рівнями: ВВП, ВНП, ВВП на душу населення, ВНП на душу населення, ІРЛП (Індекс розвитку людського потенціалу), ін.
56. Авторські класифікації країн світу за соціально-економічними показниками.
57. Територіальні стратегії долаття соціально-економічної «депресивності». Розвинуті країни світу: історія успіху.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

Підручники

1. Гудзеляк І., Ванда І. Політична географія : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 180 с. URL:https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/Hudzeliak-Politychna-heohrafiia-book_2021.pdf.
2. Дністрянський М. Політична географія України : навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 348 с. URL:https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/politgeoukr_small.pdf.
3. Дністрянський М. Етногеографія України. Навчальний посібник Львів, URL:http://old.geography.lnu.edu.ua/Strukt/Biblio/alphavit/Ukr/Ukr_D/Dnistrianskyi/Dnistryanskuj.pdf
4. Сюткін С. Політична географія: навчальний підручник. Суми: ВПП «Фабрика друку». Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. 2017. 120 с.
5. Лизогуб В. М. Країнознавство: навч. посібник. Харків: Право, 2014. 624 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/krainoznavstvo.pdf
6. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Занько Ю. С., Ганич Н. М. Країнознавство: теорія та практика. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 528 с.
7. Кузик С. Регіональна економічна і соціальна географія світу (розвинені країни) : навч. посібник / С. Кузик, Л. Котик, І. Ванда. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 148 с.
8. Андрусишин Б. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 387 с.
9. Сюткін С. Політична географія: навчальний підручник. Суми: ТОВ «ВПП «Фабрика друку». Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. 2017. 120 с.

Монографії

10. Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку та дії. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с.
11. Ляшенко Т. М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. К.: ІПіЕНД, 2011. 288 с.
12. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики. К.: Києво-Могилянська академія, 2010. 242 с.

13. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики: Навчальний посібник. – Львів: Вид-й центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 212 с.
14. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ, 2020. 174 с.
URL: <https://www.idss.org.ua/arhiv/population.pdf>
15. Узун Ю. В. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах. Одеса: Фенікс, 2021. 378 с.

ДОДАТКОВА

16. Адамик В., Мельник А. Регіональна політика ЄС та України в умовах поглиблення суперечностей глобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2013. Т. 12, № 1. С. 57–78.
17. Антарктида. Стратегічний вимір. Полярні інтереси України. *Експедиція XXI*. 02.08.2021. URL: <https://expedicia.org/strategichniy-vimir-polyarni-interesi/>
18. Антошкін В. К., Цвірова В.В. Трансформаційні концепції нейтралітету та позаблоковості європейських країн. *Стратегічні пріоритети*. № 2 (27). 2013. С. 161–168.
19. Бескоровайний С. Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_3_14 (дата звернення: 08.04.2023)
20. Білаш О. В. Основні моделі фінансування церков і релігійних організацій у країнах ЄС. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 172–178.
21. Бондаренко К. Латиноамериканський вектор України. Продовження Європейського? / Агентство УНІАН (2011).
URL: <http://www.unian.ua/common/560721-latinoamerikanskiy-vektor-ukrajini-prodovjennya-evropeyskogo.html>
22. Бондаренко О. Г., Бондаренко Я. О. Динаміка міжнародних конфліктів та роль стратегічних комунікацій у їх врегулюванні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 10.
URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1793> (дата звернення: 08.05.2023).
23. Вовк О. О. Демографічна політика як напрям дослідження політології. *Політологічні записки: Збірник наукових праць*. Вип. 1 (5). Луганськ: вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2012. С. 282–290.
24. Гомон Д. Світова мапа війн. Де і за що сьогодні воює людство. *Еспресо*. 2017. URL: https://espresso.tv/article/2017/07/24/khto_z_kym_i_za_scho_voyuye_sogodni_v_sviti

25. Дані Державного департаменту у справах національностей та релігій. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2015 р.; Релігійно-інформаційна служба України. URL: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2015/60129/>
26. Демографічна ситуація в Україні 2014 р.: за даними офіційного сайту Державного комітету статистики України. / Держ. Ком статистики України: ред О. Н. Осауленко. Експрес. Вип. від 16.06.2014. № 124/0/10.2вн-14. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
27. Деркач О. В. Аналіз міждержавної нормативно-правової бази з питань договірно- правового оформлення українсько-російського державного кордон. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua>.
28. Дністрянський М. Місце міжнародних регіональних об'єднань та транснаціональних корпорацій в сучасній територіально-політичній організації світу. *ActaBeregsasiensis*, 2011. № 1. С. 31–35.
29. Дністрянський М. Політико-правова неврегульованість статусу територій та невизначеність у полюсно-ієрархічних співвідношеннях як вузлові проблеми геополітичної взаємодії / *Україна: географія цілей і можливостей. Зб. наук. праць*. – К.: ФОП «Лисенко М. М.», 2012. Т. II. С. 40–42.
30. Дністрянський М. С. Адміністративно-територіальний устрій України: політико-географічні проблеми функціонування та можливості оптимізації. *Науковий вісник Східноєвроп. націон. Універс-ту. Серія: Географічні науки*. № 6. 2013. С. 138–143.
31. Дністрянський М. С. Демографічна криза в Україні: об'єктивні історико-географічні передумови та суб'єктивні геополітичні інтерпретації. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки*. № 9. 2012. С. 76–81.
32. Дністрянський М. С. Типологія держав світу за структурно-функціональними параметрами як метод політико-географічного аналізу. *ActaBeregsasiensis*, 2010. С. 221–233.
33. Капітоненко М. Г. Міжнародні конфлікти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Г. Капітоненко. К.: Либідь, 2009. 352 с.
34. Костенко Г. Ф. Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nvdau_1999_2_10.pdf (дата звернення: 02.05.2023).
35. Короба Н. Політико-географічні фактори формування стикових геополітичних регіонів (приклад Балто-Чорноморського регіону). *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Географія*. К.: Київ. Ун-т», 2012. Вип. 60. С. 53–57.

36. Корнус О. Г. Систематизація і класифікація в географії : Методичні вказівки до вивчення теми курсу «Основи наукових досліджень» для студентів напряму підготовки 6.040104 Географія* / О. Г. Корнус ; А. О. Корнус. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – 28 с.
37. Кушнір М. О. Сучасні стратегічні орієнтири європейської регіональної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 1 (25). С.146–158.
38. Лажнік В. Й. Особливості поширення субнаціональних анклавів й ексклавів у країнах Азії. 2015.
URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12217/1/Lazhnik_anklavy.pdf
39. Лажнік В. Й. Субнаціональні анклави й ексклави в країнах Європи. *Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали I Міжнар. наук.-практ. Інтернетконференції* (м. Луцьк, 9–10 жовт. 2014 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2014. С. 62–68.
40. Мажар Л. С. Використання суднового ходу Дунай–Чорне море через гирло Бистре: міжнародний спір чи ситуація. Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наукових праць. К. : Ін-т між. відносин Київ. нац. ун-ту. 2011. Вип. 99. Ч. II. С. 149–154.
41. Мажар Л. С. Позиції України та Румунії щодо морської делімітації в Чорному морі. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 8. С. 125–129.
42. Мажар Л. С. Поняття міжнародного спору в сучасному міжнародному морському праві. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право : наук. журнал*. 2010. № 3. С. 144–148.
43. Міжнародні договори України із країнами-сусідами щодо режиму встановлення кордону, щодо визнання лінії кордону, стану делімітації та демаркації / Офіційний сайт Прикордонної служби України.
URL: http://dpsu.gov.ua/ua/about/law_base/law_base_2.htm (2015)
44. Міжнародні конфлікти: курс лекцій / Б. В. Бернадський. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. – 366 с
45. Онищук С. В. Конкордатна система – модель відносин між Церквою та Державою. URL <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/29.pdf>
46. Онищук С. В. Моделі державно-церковних відносин. 2014.
URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-02\(12\)/4.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-02(12)/4.pdf)
47. Остряков Я. Проблеми та перспективи транспортного сполучення в Керченській протоці. URL: <http://dc-summit.info/temy/jekonomika>.
48. Руденко Л. та ін. Аналіз стратегій регіонального та місцевого розвитку України на шляху досягнення «Цілей 2030». *Український географічний журнал*. 2022. № 1. С. 18–26.

49. Процюк, І. В. Класифікація форм державного правління. *Проблеми законності*. Вип. 107. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2010. С. 3–13.
50. Процюк, І. В. Форма державного правління: поняття і сутність. *Проблеми законності*. Вип. 106. Х.: Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 2010. С. 7–17.
51. Севостьянова Н. Про питання про сутність територіальних спорів та їх видів. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/05/24.pdf>
52. Снігир О. В. Інституційна трансформація під впливом кризи у Єврозоні. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 1 (25). С. 139–146.
53. Становлення держави Австралія: здобутки та подолання проблем: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 272 с.
54. Сігал С. Етнічне мапування як ідеологія простору. ZBRUC.EU. URL: <https://zbruc.eu/node/44264>
55. Терещук М. М., Долгий О. А. Форми державного правління: історико-правовий аспект. *Вісник Закарпатського національного університету: Юридичні науки*. 2011. № 1. С. 70–76.
56. Узун Ю. В. Поліморфізація політичного простору: структурний аналіз систем. *Вісник Донецького націон. Ун-ту імені В. Стуса. Серія «Політичні науки»*. 2022. № 7. С. 10–19.
57. Узун Ю. В. Консолідована демографічна політика ЄС як засіб подолання «геронтофобії» та «синдрому Доріана Грея». *Вісник ОНУ*. 2012. Том 17, Вип 2 (16). С. 116–128.
58. Узун Ю. В. Управління міграційними процесами: глобальні та регіональні тенденції. *Политикус*. 2019. Вип. 2. С. 56–65.
59. Uzun Yu., Koch S. Postecular Conflicts and Reconstruction of Nationalisms in the States of the Balto-Black Sea-Adriatic Triangle. *The Yearbook of Balkan and Baltic studies*. 2022. Vol. 5.
60. Черненко Т. В. Окупований Крим: шляхи запобігання політичному та соціокультурному дистанціюванню від України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3 (32). С. 52–61.
61. Широке розмежування держави та Церкви у Ліхтенштейні» 17.08.2011. Католицький оглядач. Інформаційний сайт порталу MCI. URL: <http://archive.catholicnews.org.ua/shiroke-rozmezhuвання-derzhavi-i-tserkvi-u-likhtenshteini#point>
62. Щербіна В. Геоенергетичні аспекти україно-російського конфлікту. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3(32). С. 31–37.

63. Шеренговський, Д.В. Поняття та сутність міжнародного конфлікту в науці про міжнародні відносини. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.]. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 98–108.
64. Яценко Б. П. Особливості територіально-політичних систем національного і транснаціонального рівня (до проблем концепції географічних місць). 2014. URL: <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/013yatcen.pdf>
65. Allin-Dupre D., Chatry I., Moisis A. Asymmetric Decentralisation Trends, Challenges and Policy Implications. *OECD Regional Development Papers*. 2020. № 10. 37 p.
66. Annual Report 2019–2020. *Forum of Federation*. URL: http://www.forumfed.org/wp-content/uploads/2020/10/Annual_Report_2020.pdf (дата звернення 17.01.2021).
67. Agnew J. Space and Place. *Handbook of Geographical Knowledge* / J. Agnew, D. Livingstone (eds.). London: Sage, 2011 P. 316–330.
68. Badiie M., Miahmadi F., Mirheidar D., Zaki P. Mystery of Foundation of Political Geography: Ratzel or Turgot? *Geography*. 2014. Vol. 12, No. 40, P. 47–71.
69. Jeffery Ch., Wincott D. The Challenge of Territorial Politics: Beyond Methodological Nationalism. *New directions in political science: Responding to the challenges of an interdependent world* / C. Hay (ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2010. P. 167–188.

Інформативні інтернет джерела міжнародних організацій та видань

70. AEBr. Association of European Border Regions. URL: <https://www.aebr.eu>
71. Annual Report 2019 – 2020. *Forum of Federation*. URL: http://www.forumfed.org/wp-content/uploads/2020/10/Annual_Report_2020.pdf (дата звернення 17.01.2021).
72. CoE. Autonomy and Borders in an Evolving Europe, CPR30(2016)02-final. Strasbourg, 24.03.2016. URL: <https://rm.coe.int/autonomy-and-borders-in-an-evolving-europe-principles-frameworks-and-p/1680719262> (дата звернення 17.04.2021).
73. EU. Territorial Agenda 2030: A future for all Places. Informal meeting of Ministers responsible for spatial planning, territorial development and/or territorial cohesion. 1 December 2020, Germany. URL: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jun2021_en.pdf

74. EUROPARL. Outermost regions (ORs) Fact Sheets on the European Union.
URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/100/outermost-regions-or>
75. Demography Report 2010 / Commission staff working document – European Commission – Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion and Eurostat, the Statistical Office of the European Union – 2010 – P.1 – 141.
76. Religious Diversity Index Scores by Country. URL: <http://www.pewforum.org/2014/04/04/religious-diversity-index-scores-by-country/>
77. Журнал «Демографія та соціальна економіка»
URL: http://dse.org.ua/arhcive/22/22_10.html

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ (у т. ч. критерії оцінювання результатів навчання)

При вивченні навчальної дисципліни застосовуються наступні методи навчання: словесний, наочний, практичний, які передбачають читання лекцій, робота з картами, робота з навчальною та спеціальною літературою, індивідуальні консультації. Засоби діагностики якості вищої освіти включають в себе поточний, періодичний та підсумковий контроль.

Поточний контроль: усний контроль: індивідуальне і фронтальне опитування, бесіда, захист рефератів, доповідь, презентація, оцінювання доповідей; письмовий контроль: оцінювання якості виконання самостійної роботи, ІНДЗ за темами;

Періодичний контроль: тестовий контроль: оцінювання контрольних робіт за змістовими модулями (тестування).

Підсумковий контроль: залік.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Вид роботи	Кількість балів
Поточний контроль:	
Опитування за питаннями відповідної теми на практичному занятті, участь здобувачів в обговоренні питань, робота з політичною картою	від 0 до 5
Виконання рефератів за однією із запропонованих тем, доповідь та демонстрація презентації, ІНДЗ	від 0 до 5
Періодичний контроль:	
Контрольна робота за змістовими модулями у формі тестування	від 0 до 10

Вид роботи	Бали	Критерії оцінювання
Опитування за питаннями теми на практичному занятті, участь здобувачів в обговоренні проблемних питань	0	Здобувач не бере участь у практичному занятті, є лише спостерігачем; ніколи не виступає і не задає питання; дає неправильні відповіді на запитання, показує незадовільне знання апарату і джерел
	2-3	Здобувач іноді бере участь у занятті; частково виступає і задає питання; допускає помилки під час відповідей на запитання; показує пасивну роботу на заняттях; фрагментарні знання апарату і джерел; показує невміння публічно представляти матеріал
	4-5	Здобувач бере активну участь у практичному занятті; в обговоренні питань, користується додатковою літературою; вміє сформулювати своє ставлення до проблеми; висловлює власні міркування, наводить доцільні приклади; здатний публічно представити матеріал
Виконання рефератів за однією із тем: доповідь та демонстрація презентації	0	Не зараховуються реферати (довіді) та презентації, які виконані не самостійно або запозичені з мережі Інтернет
	1-2	Доповідь та презентація виконані самостійно, проте змістовний матеріал представлений описово, висновки формальні (або відсутні), тема не розкрита
	3	Доповідь та презентація – самостійні, оформлені з незначними порушеннями, теоретичний аналіз містить неточності, здобувач за

		допомогою викладача виправляється, матеріал представлений добре, тема розкрита із незначними прогалинами
	4	Роботи самостійні, оформлення відповідає вимогам, актуальність теми опрацьована, теоретичний аналіз достатній, здобувач усно та без допомоги викладача пояснює матеріал, змістовний матеріал представлений добре, висновки відповідають на завдання, тема загалом розкрита
	5	Роботи самостійні, оформлення відповідає вимогам, актуальність розкрита, правильно визначені об'єкт і предмет, гіпотеза, метод, теоретичний аналіз ґрунтовний, здобувач вільно презентує матеріал; зміст презентації не перевантажений слайдами з текстовим матеріалом; у висновку – самостійні судження, підкріплені доказами, є посилання на джерела
Картографічні роботи (ІНДЗ)	0	Не зараховуються ІНДЗ, які виконані не самостійно або запозичені
	1	ІНДЗ виконано самостійно, але формально, неакуратно, відображені дані не відповідають дійсності, неактуальні, відсутня пояснювальна «легенда»
	2	ІНДЗ виконано самостійно, оформлення відповідає вимогам із незначними порушеннями, представлені дані відповідають дійсності, теоретичний аналіз в легенді містить неточності, ІНДЗ виконане з незначними прогалинами
	3	ІНДЗ виконано самостійно, оформлення відповідає вимогам, відображені дані актуальні, легенда до них чітка, вірна, ґрунтовна, здобувач усно та без допомоги викладача пояснює метод виконання ІНДЗ, ІНДЗ виконане акуратно, містить посилання на джерела
Контрольна робота	0	Відповідь на запитання неправильна
	5	Відповідь на запитання правильна

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою для заліку
90 – 100	A	Зараховано
85 – 89	B	
75 – 84	C	
70 – 74	D	
60 – 69	E	
35 – 59	FX	Не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	Не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РОЗПОДІЛ БАЛІВ

Поточний та періодичний контроль											Підсумко- вий контроль	Сума балів
Змістовний модуль 1					Змістовний модуль 2					Загалом балів	залік	
T 1	T 2	T 3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10			
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	50 балів		
-	-	3 *3 ІНДЗ	3	3	3	3	-	3	3*2 ІНДЗ	30 балів		
Контрольна робота (10 балів)					Контрольна робота (10балів)					20 балів		
50					50					100		100
1) робота на практичних заняттях (0-5); 2) виконання «10 - ІНДЗ (карт.роботи) – (0-3 балів); 3) ІНДЗ №2 (доповідь, презентація – до 5 балів)												

Навчальне видання

ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**до практичних занять з курсу
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія»**

Електронне практичне видання

Укладач

Узун Юлія Вадимівна

В авторській редакції

Затвердж. авт. 07.02.2024. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.
Обсяг 1,1 МБ. Зам. № 2739.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua